

ce: samotný jejich úhel pohledu na svět jim svět zakrýval, neboť věřili, že svět se omezuje na to, co z něj vidí.

Nenapravitelnou a násilnou povahu roztržky mezi legitimním literárním světem a jeho periferiemi dokáží vnímat pouze spisovatelé z okrajových částí, jimž jsou povaha a forma vztahů mezi literárními silami mnohem jasnější, protože musí velmi konkrétně bojovat, aby, jak řekl Octavio Paz, „našli vstupní bránu“ a dosáhli uznání v centru či v centrech. Navzdory těmto překážkám, které si oni sami nikdy nepřiznávají – tak velká je popírající moc té zvláštní literární víry –, dokáží nicméně sami objevit svou uměleckou svobodu. Proto dnes paradoxně právě autoři, žijící na okrajích literárního světa, kteří poté, co se již dávno naučili vzdorovat specifickým zákonům a silám, vepsaným do nerovné struktury literárního univerza, a uvědomili si, že musí v oněch centrech dosáhnout uznání, aby měli vůbec nějakou šanci jako spisovatelé přežít, jsou nejotevřenější vůči posledním estetickým „objevům“ světové literatury, nejnovějším pokusům anglosaských spisovatelů podpořit celosvětové vzájemné obohacení stylů, novým románovým řešením latinskoamerických autorů... zkrátka všem jedinečným inovacím. Jasnozřivost a vzpoutra proti literárnímu pořádku jsou principem jejich tvorby.

Proto se již od konce 18. století, od doby nejvyšší hegemonie francouzské literatury, objevovaly v zemích, které byly nanejvýš ochuzeny ve svém literárním prostoru, radikální formy popření světového literárního řádu, který trvale tvaroval a modifikoval strukturu světového prostoru, tedy samotné formy literatury. Odpor proti francouzskému monopolu na literární legitimitu vyústil, zejména u Herdera, v prosazení a ustavení alternativního pólu. Avšak ovládnutí příslušníci literárního světa zůstávali často slepí k samotnému principu svého jasného vidění. I když jasně vidí svou jedinečnou pozici a své specifické formy závislosti, v nichž jsou udržováni, jejich jasnozřivost zůstává částečná a oni nedokáží zahlédnout globální a světovou strukturu, v níž jsou zachyceni.

KAPITOLA DRUHÁ

Vynález literatury

„Jak Římané obohatili svůj jazyk: napodobující ty nejlepší řecké autory, proměnili se v ně, pohltili je, a poté, co je úplně vyčerpali, přeměnili je v krev a živiny, vybrali si každý podle svého gusta a podle toho, jaký měl k volbě důvod, toho nejlepšího autora a trpělivě pozorovali jeho nejvzácnější a nejvýjimečnější ctnosti, a jako pokladů se jich zmocnili a použili je ve svém jazyce.“
Joachim du Bellay, *Obrana a oslava jazyka francouzského*

„[V Brazílii] napodobujeme, o tom není pochyb. Ale nezůstáváme jen u nápodoby [...]. Musíme dělat i něco zcela jiného [...]. Snažíme se osvobodit od nadvlády francouzského ducha. A snažíme se osvobodit od gramatické nadvlády Portugalska.“
Mário de Andrade, dopis Albertovi de Oliveira

Otázka literatury je evidentně a přímo spojena s otázkou jazyka, ačkoli tyto svazky jsou velice komplexní. Spisovatel vstupuje s literárním jazykem (který není vždy či nutně jeho jazykem mateřským či národním) do vztahů nanejvýš jedinečných a intimních. Ale celá potíž při uvažování o vztazích mezi jazykem a literaturou spočívá v samotné nejednoznačnosti statusu jazyka. Ten je užíván k jasně

politickým cílům¹ a zároveň je zvláštním „surovým materiálem“ pro spisovatele. Literatura se ve skutečnosti objevuje postupně v pomalém odpoutávání od svého „politického úkolu“: spisovatelé, zpočátku podrobeni, aby sloužili prostřednictvím jazyka „národním“ (politickým, státním atd.) záměrům, vytvářejí si postupně podmínky své literární svobody objevováním vlastního, specificky literárního jazyka. Jedinečnost a originalita každého tvůrce je výdobytkem, který je možný pouze na konci velice dlouhého procesu shromažďování a koncentrace literárního bohatství. Tento proces, jistý druh kontinuální kolektivní tvorby, není ničím jiným než literární historií, jak na ni zde budeme nahlížet.

Tato historie nespočívá ani v národních chronologiích, ani v řadě vedle sebe kladených děl, nýbrž v posloupnosti vzpour a emancipací, díky nimž spisovatelé, navzdory své nezrušitelné závislosti na jazyce, postupně utvářeli podmínky pro autonomní, čistou literaturu, zbavenou všech politických funkcí. Je to historie objevování, později historie akumulace, koncentrace, (nerovného) přerozdělení, rozptýlení a zpronevěry tohoto literárního bohatství, jež se v Evropě zrodilo a jež se stává předmětem víry a rivality. Začíná tedy v okamžiku, kdy se tvoří to, co bychom mohli nazvat – formulací, která je, jak je to jen možné, vzdálená literárnímu okouzlení a derealizaci – původní akumulací literárního kapitálu. Tímto zakládajícím momentem je vydání du Bellayova díla *Obrana a oslava jazyka francouzského* (La Deffence et Illustration de la language françoise, 1549).

Chápu, že se to může zdát paradoxní či svévolné nebo dokonce záměrně galocentrické, zvolit si za východisko historie světové literatury literární událost tak typicky francouzskou (přinejmenším zdánlivě). Proč, když historikové mají v oblíbenosti odkazovat vždy ještě ke vzdálenějším pramenům, nepřipomenout v téže národní tradici událost ještě starší jako *Shoda dvou jazyků* (La Concorde des deux langages, 1513) Jeana Lemaire de Belges? Nebo v jiné, například italské tradici, Dantovo *O rodném jazyce* (De vulgari eloquentia, 1304), na něž se odvolávali v roce 1929 Joyce i Beckett ve zcela shodných intencích, když chtěli vyzdvihnout všechny lesk a všechnu oprávněnost

¹ Ve Francii je to od druhé poloviny 17. století stát, který určuje výlučně způsoby užívání francouzského jazyka. Srov. Michel de Certeau, Dominique Julia a Jacques Revel, *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois: L'enquête de Grégoire*, Gallimard, Paříž 1975.

Joyceova převratného a zakládajícího díla *Finnegans Wake*?² Du Bellayova iniciativa je ve skutečnosti právě takovým zakládajícím aktem, zároveň národním i internacionálním, jímž se ustavuje první národní literatura v komplexním vztahu k jinému národu a jeho prostřednictvím i k jinému jazyku, v tehdejší době vládnoucímu a zdánlivě nepřekonatelnému, k latině. Byla to paradigmatická iniciativa, která poskytla model, v průběhu dlouhých dějin nekonečněkrát opakovatelný, v němž lze vystopovat základní rysy internacionální Republiky literatury. Stejně tak tvrdit, že Paříž je hlavním městem literatury, není ve skutečnosti galocentrismem, ale výsledkem dlouhé historické analýzy, na jejímž konci lze ukázat, jak výjimečný jev, jímž byla koncentrace literárních prostředků, jež se zrodily v Paříži, vedl postupně k tomu, že bylo toto město prohlášeno za centrum literárního světa.

Tato historie zůstávala až dosud téměř neviditelná, takže je nutné ji zcela rekonstruovat, i když to znamená vrátit se ke stokrát komentovaným dílům, jako jsou texty du Bellaye, Malherba, Rivarola a Herdera, jež byly často analyzovány podle obvyklých pravidel literární historie, samy o sobě a pro sebe, a nikoli na základě hlubších (strukturálních) vztahů, jež mezi sebou navazují. Někteří historici, zejména Marc Fumaroli, pozorní ke vztahům mezi národy v literární Evropě, především mezi Francií a Itálií, upozornili na iniciační etapy těchto dějin v 16. a 17. století. Tyto dějiny však pokračují až do našich dnů spolu s objevováním se, v rámci celosvětového měřítka, nových literatur, vždy nových literárních národů, stále nových mezinárodních spisovatelů, což vše je důsledkem přelomového hnutí, jehož vzor poskytlo dílo du Bellayovo.

Jde tedy o historii jen zcela známou či neznámou, kterou je třeba projít dlouhými kroky, navzdory potížím a nebezpečím, jež jsou vlastní historickým popisům, které se odvíjejí v době, jak říká Braudel, „dlouhého trvání“, ale se zvýšenou pozorností vůči procesům a mechanismům obvykle skrytým pod zdánlivou samozřejmostí klamně důvěrné známosti, již nastolila akademická literární historie. Navíc je tuto literární historii možné rekonstruovat pouze

² Srov. text Samuela Becketta „Dante... Bruno. Vico... Joyce“, v *Our Exagmination Round His Factification for Incamination of Work in Progress* (1929): kolektivní sborník studií o *Work in Progress*, představený Joycem jako odpověď na hrubé anglosaské kritiky jeho *Díla ve stavu zrodu*, jež bylo zlomkovitě publikováno v různých revuích pod tímto obecným označením. Viz níže, s. 389–391.

za podmínky, že vystoupíme z politických a lingvistických hranic, v nichž jsou literární historici téměř neustále uzavřeni – aniž by si to dokonce vůbec uvědomovali, především v případě „velkých“ literatur, jakou je literatura francouzská –, a překročíme rovněž hranice mezi disciplínami, od nichž je rovněž obtížné se osvobodit.

Můžeme rozlišit tři etapy vývoje světového literárního prostoru. Tou první je tedy ona etapa původního formování, kterou můžeme situovat do doby objevení se francouzské Plejády a du Bellayova manifestu *Obrana a oslava jazyka francouzského*, poprvé vydaného v roce 1549. Je to epocha „revoluce lidového jazyka“, jak říká Benedict Anderson:³ objevila se v průběhu 15. a 16. století a představovala přechod od monopolistického užívání latiny mezi vzdělanci k požadavku využití lidových jazyků v intelektuální oblasti a později až ke konstituování literatur, usilujících o soupeření s velikostí antického písemnictví. Druhá velká etapa rozšíření literární planety koresponduje s „lexikografickou“ (nebo „filologickou“) revolucí, jak ji popisuje Anderson: odvíjí se od konce 18. a v průběhu 19. století a v Evropě při ní dochází k objevování nových nacionalismů, spojených s „vynálezem“ či znovunalezením, abychom si zde vypůjčili termíny Erica Hobsbawma,⁴ jazyků, prohlášených za národní. Takzvané „lidové“ literatury byly tedy povolány, aby sloužily národní myšlence a dodaly jí symbolický základ, který mnohdy postrádala. A konečně, proces dekolonizace otevírá poslední velkou etapu rozšiřování literárního univerza a vyznačuje okamžik, kdy do mezinárodní soutěže vstupují protagonisté, kteří byli až dosud zcela vyloučeni ze samotné ideje literatury.

JAK „POZŘÍT“ LATINU

V okamžiku, kdy se objevila du Bellayova *Obrana a oslava*, byla debata o francouzském jazyce v popředí vzdělaného světa. Celá

³ B. Anderson, *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Karolinum, Praha 2008, s. 77–91 (přeložil Petr Fantys). Sociolog D. Baggioni označuje tentýž jev termínem „první ekolingvistická revoluce v západní Evropě“, D. Baggioni, *Langues et Nations en Europe*, cit. d., s. 73–94.

⁴ Eric Hobsbawm a Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.

otázka lidových jazyků (jež se kladla a diskutovala všude v Evropě) byla spojena s latinou. Šlo zde tedy, podle vyjádření Marka Fumaroliho, o „závratný rozdíl v symbolické výši“⁵ mezi lidovými jazyky a latinou. Latina, spolu s řečtinou, znovu zavedenou vzdělanými humanisty, soustřeďovala veškerý literární a v širším měřítku i kulturní kapitál do té doby existující; ale byla také jazykem, na němž měly monopol Řím a náboženské instituce, neboť papež byl vybaven dvojí autoritou, která v sobě zahrnovala úplnou formu nadvlády, již byl podřízen i intelektuální svět laiků: nadvládu nad tím, čemu se říkalo *sacerdotium* – věci víry –, ale také nad *studium* – to znamená nad vším, co se týkalo vědění, studia a intelektuálních otázek.⁶ Jako jazyk vědění i víry zmocňovala se tedy latina téměř všech existujících intelektuálních prostředků a byla tak, podle formulace Marka Fumaroliho, podrobena skutečnému „jazykovému nevolnictví“.⁷

Humanistické hnutí tak můžeme chápat, přinejmenším zčásti, jako pokus „laiků“ dosáhnout bojem proti latinizujícím klerikům určité intelektuální autonomie a bojem proti scholastickému užívání latiny se znovu zmocnit dědictví latiny laické. Humanisté, kteří jasně vysvětlovali povahu svého boje, stavěli proti „barbarské“ latině scholastických kleriků její praktické očištění, nacházené v latině „ciceronské“. Opětovným zaváděním korpusu originálních latinských textů – mezi nimi pojednání o gramatice a rétorice, zejména Ciceronova a Quintiliánova díla –, ale také překlady a komentáři, spojenými s návratem ke „klasikům“, zmocnili se humanisté znovu prostřednictvím laicizace – to znamená zpochybním církevního monopolu – antického dědictví. Evropský humanismus je také jednou z prvních forem emancipace vzdělanců od vlivu a nadvlády církve.⁸

⁵ Marc Fumaroli, „Le génie de la langue française“, P. Nora (ed.), *Les Lieux de mémoire, III. Les Frances*, díl 3, *De l'archive à l'emblème*, Gallimard, Paříž 1992, s. 914.

⁶ Srov. M. Fumaroli, cit. d., s. 914.

⁷ *Tamtéž*, s. 915.

⁸ Humanismus představoval rovněž návrat k ostatním antickým jazykům, k řečtině a k hebrejštině. Právě humanisté začali opravovat „špatnou“ latinu středověku a snažili se v řeči přiblížit spíš Antice než kněžím. Čtení řečtiny také umožnilo číst znovu Bibli ve starších verzích, než byla Vulgáta. Srov. D. Baggioni, cit. d., s. 80–84 a 106–107.

Ovšem, jak dokázal po dlouhých debatách Fernand Braudel,⁹ v tomto „intelektuálním“¹⁰ prostoru dominuje Itálie. Jediní „moderní“ básníci, kteří uspěli v Evropě s dílem ve svém rodném jazyce, byli tři básníci z Toskánska: Dante (1265–1321), Petrarca (1304–1374) a Boccaccio (1313–1375). Ještě v 16. století mají v celé Evropě ohromnou prestiž. Bylo to tedy Toskánsko, kde se poprvé mohlo akumulovat kulturní dědictví: již v druhé polovině 15. století, píše Braudel, „byla Evropa ve svém středu, ve Francii, zpusťována. Itálie naopak žila v bezpečí: řada generací humanistů – v tom se nemýlili – upřednostňovala pokrok, akumulaci vědomostí, od Petrarky *via* Salutati až k Brunimu...“¹¹ A samozřejmě, tvrdí Braudel, „všecký humanismus je zdvojený, nejprve národní, poté evropský.“¹² Proto se uvnitř tohoto univerza vědců a vzdělavců vyvinuly rozpory, rozrůznily se pozice a objevily se debaty. A tak tito humanisté, kteří vychvalovali návrat k ciceronské latině, se rovněž stávali průkopníky „věhlasné lidové řeči“, případně by se byli chtěli podle této volby rozdvojit.

Boj o nové zhodnocení lidových jazyků byl ve skutečnosti logickým důsledkem snažení humanistické laicizace. Avšak v případě francouzských humanistů sliboval tento plán v jistém smyslu dvojitý zisk: vznik konkurence vůči moci a převaze Itálie – jak v literatuře vzdělavců, tak v básnictví – vytvořením jazyka schopného soupeřit s toskáňtinou a také novou možnost, jak odmítnout podrobit se latině, stejně ciceronské, jako scholastické. Požadavek užívání francouzštiny byl tedy jedním ze způsobů, jakým probíhala emancipace vzdělavců od nadvlády církve, stejně jako boj proti hegemonii italských humanistů.¹³

Rovněž v severní Evropě zpochybnilo rozšíření reformace monopol latiny a až dosud nespornou všemocnost katolické církve. Lutherův překlad bible do němčiny je v tomto kontextu evidentně

⁹ F. Braudel, *Le Modèle italien*, Arthaud, Paříž 1989, s. 42–47.

¹⁰ Toto slovo, byť jde o anachronismus, zde používám proto, abych shrnula v jednom termínu univerzitní a literární pole.

¹¹ *Tamtéž*, s. 45.

¹² *Tamtéž*, s. 46.

¹³ Srov. Françoise Waquet, *Le Modèle française et l'Italie savante. Conscience de soi et perception de l'autre dans la République des Lettres. 1660–1750*, École française de Rome, Řím 1989.

ohromujícím gestem osobitého rozchodu s církví:¹⁴ tato nová verze biblického textu poskytla základy pro jednotnou pravopisnou normu, jež se později stala moderní němčinou.¹⁵ Reformační hnutí umožnilo v celé Evropě rozvoj lidových jazyků, které se prostřednictvím čtení bible mohly masivně šířit do všech lidových vrstev.¹⁶ Necháme-li stranou zvláštní případ Německa (které bylo po dlouhou dobu politicky nesjednoceným seskupením různých státních útvarů), ve všech zemích, které přijaly luteránství či nějaké jiné reformované vyznání (anglikanismus, kalvinismus, metodismus) je rozmach lidových jazyků tak jako na severu spojen s vývojem státních struktur: nové překlady bible umožnily uskutečnění národního sjednocení ve Finsku, v Norsku, ve Švédsku...¹⁷

Na obou stranách velkého rozdělení, které se ustavilo v západní Evropě spolu s reformací, bylo zpochybnění absolutní nadvlády církve a latiny jedním z hybatelů rozmachu lidových jazyků.¹⁸ Avšak přinejmenším po konfesionálních sporech v letech 1520–1530 se z humanistického hnutí náboženský charakter reformace postupně vytrácel. Můžeme pozorovat rozštěpení humanistického prostředí a jeho rozdělení – často vynucené – na filology a církevní reformátory. Současně s tím lze sledovat, jak od roku 1530 schizma mezi protestantským severem a katolickým jihem odpovídá určitému druhu rozdělení práce. Katolická církev vládla, jak jsme si již řekli, dvojitou autoritou, jež jí zajišťovaly *sacerdotium* a *studium*, víra a vědění; reformace zpochybnila monopol církve na *sacerdotium*, tedy na všechno, co se týká náboženské praxe a institucí, zatímco humanismus vyvrátil monopol na *studium*, to znamená na vše, co se týká věcí intelektu, na *studium*, poezii či rétoriku.¹⁹ Striktní oddělení mocí, jímž se vyznačovala Francie – na rozdíl od Anglie, kde, jak ještě uvidíme, neurčitost rozdělení mocí způsobila, že nedošlo ke zpochybnění církevního monopolu na *studium* –, předpokládá upuštění (kromě oblastí s vlivem kalvinismu, které však zůstávaly naprostou menšinou)

¹⁴ Luther nebyl první, kdo přeložil bibli. Ve stejné době jako on, nebo krátce před ním, ji překládali i jiní (někdy jen zčásti), aby reformovali církev zevnitř.

¹⁵ Srov. D. Baggioni, *cit. d.*, s. 75.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 109.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 103–111.

¹⁸ *Tamtéž*, s. 102–104.

¹⁹ M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 917.

od požadavku čtení a šíření bible ve francouzštině²⁰ či od požadavku přístupu laiků k teologii: dokonce ani v dobách nejprudších bojů mezi obhájci latiny a zastánci lidového jazyka nešlo po roce 1530 nikdy o to, že by francouzština nahradila latinu učenců nebo že by soupeřila o její privilegium latiny liturgické či teologické. Bitva o prosazení „královského jazyka“ tedy umožnila, že navzdory strukturální závislosti království na církvi se rozběhl jedinečný proces „laicizace“.²¹

Typické formy soupeření na sebe v rámci humanismu braly politické podoby: proti nadvládě Říma a italských vzdělanců prosazovala francouzská Plejáda používání francouzského jazyka, jenž byl rovněž jazykem krále. Francouzští učenci oponovali univerzalizmu latinizujícího humanismu, který ospravedlňoval převahu Itálie, tím, že se stavěli za krále a za rozkvět královské svrchovanosti a autority tváří v tvář moci Říma. Ale aby si jazyk francouzského krále mohl klást nárok stát se „moderní latinou“, aby se jeho obhájci mohli odvážit poměřovat otevřeně svůj lidový jazyk s řečí papeže a kleriků, bylo rovněž třeba, aby si tento jazyk zajistil literární i politicky svou vlastní nadřazenost nad okcitanštinou a nad ostatními dialekty staré francouzštiny.²² Vždyť jazyk Ile-de-France byl spojován s královskou mocí již od nejranějších dob. Francie, jak vysvětluje Marc Fumaroli, byla ustavena okolo „krále-slova“.²³ Až do 16. století existovala královská instituce kancléřství a jeho prestižního sboru notářů a písařů – všechno laici –, která ustavila nepřerušovanou tradici „vysokých úředníků královského jazyka a stylu“.²⁴ Tito úředníci představovali v jistém smyslu sbor královských spisovatelů, pověřených pracovat (sestavováním právních formulací, dějepisných kronik...) současně na politické a diplomatické prestiži královského jazyka a na „rozmnožování“, jak píše du Bellay, jeho stylistického, literárního a poetického bohatství.²⁵ V 16. století pak začíná tento lidový jazyk dosahovat nepopíratelné legitimacy jak

²⁰ Tamtéž, s. 918.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž, s. 915–917.

²³ Tamtéž, s. 917.

²⁴ Tamtéž, s. 921.

²⁵ Tamtéž, s. 920–921.

na poli politickém – slavná Ordonance z Villers-Cotterêts z roku 1539, jež předepisuje vydávat právní rozhodnutí ve francouzštině, nikoli již v latině, je toho dokladem – tak na poli literárním: objevují se gramatiky, lexikony a pojednání o pravopisu.²⁶

Jestliže se básníci Plejády angažovali na straně královského dvora – a jejich prvním vítězstvím byla volba Jeana Dorata, předáka nové školy, jako preceptora pro děti krále Jindřicha II. –, pak proto, že pro ně šlo o věc stejně tak politickou, jako estetickou. Zaujmout takto pozici proti všem poetickým žánrům, uznávaným a provozovaným na mocných feudálních dvorech feudální Francie („ponechme však stranou všechno to staré francouzské básnictví květinových her z Toulouse či literátského bratrstva z Rouenu, které stejně jako různá ronda, balady, virelai, královské hymny, písně a jiné takové špílce, kazí sloh našeho jazyka a neslouží ničemu jinému, než pro dosvědčení naší nevědomosti“²⁷), jak to učinil Joachim du Bellay ve své *Obraně a oslavě jazyka francouzského*, znamenalo vystoupit explicitně proti feudálnímu partikularismu na politické rovině a zároveň na rovině literární proti zastáncům „druhé rétoriky“, kteří sice také prosazovali básnické užívání lidového jazyka, ale chápali jej pouze jako soubor kodifikovaných poetických forem.²⁸ Královský dvůr se tedy od ostatních feudálních dvorů odlišoval pouze ve svém postavení jako *primus inter pares*.²⁹ Ovšem právě v této době dosahuje francouzská koruna rozhodující vítězství nad feudálním partikularismem. Získává nad feudálními dvory nadvládu, kterou až dosud vykonávala pouze v kulturní oblasti. V roce 1530 založil František I. *Collège des lecteurs royaux*, známou dnes jako *Collège de France*; nařídil zakládání knihoven, nákup obrazů a vydal příkaz k překládání antických děl podle vzoru dvorů italských humanistů.³⁰

²⁶ Srov. D. Baggioni, *cit. d.*, s. 120–127.

²⁷ Joachim du Bellay, *La Deffence et Illustration de la language françoise*, Henri Chamard (ed.), Librairie Marcel Didier, Paříž 1970, s. 108–109.

²⁸ Srov. Joseph Jurt, „Autonomie ou hétéronomie: Le champ littéraire en France et en Allemagne“, *Regards sociologiques*, č. 4, 1992, s. 12. Druhá rétorika je rétorika „lidového jazyka“ v opozici k rétorice latinské. Určovala specifickou praxi poezie v lidovém jazyce. Srov. M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 913.

²⁹ Tamtéž, s. 914.

³⁰ Srov. Anthony Lodge, *Le Français. Histoire d'un dialecte devenu langue*, Fayard, Paříž 1997, s. 166–186 (fr. překlad C. Veken).

Tato jazyková politika umožnila spustit proces původní akumulace politických, lingvistických a literárních prostředků, díky níž mohla od nynějška vypuknout (a rovněž byla vyhlášena) „soutěž“ mezi „jazykem krále“ (Francie), dvojnásob posvěceným jazykem Říma a (velmi literární) toskánštinou. Je třeba dodat, že tento program, který se zprvu mohl zdát přehnaný a neuskutečnitelný, byl rovněž podporován doktrínou *translatio imperii et studii*: podle tohoto francouzského přesvědčení byli Francie a její král předurčeni k panování nad *impériem*, jež po sobě zanechala římská říše a které se snažil obnovit již Karel Veliký.³¹

Obrana a oslava jazyka francouzského (zčásti jde o překlad dialogu Sperone Speroniho z italského) je jedním z explicitních svědectví tohoto vyhlášeného boje; přesněji, představuje vyhlášení konkrétní války proti nadvládě latiny. Jistě, spory o otázce „lidových“ jazyků, o výjimečnosti jednoho či druhého, o jejich komplexních a konfliktních vztazích s latinou nebyly ničím novým. Začínají v Toskánsku 12. století u Danta (který, jak uvidíme, se svým snažením neuspěl) a pokračují ve Francii zejména díky Christophu de Longueil, a později Jeanu Lemaire de Belges a jeho *Shodě dvou jazyků* (1513). Ale pojednání Lemaira de Belges mělo daleko k tomu, aby mezi francouzštinu, latinu a toskánštinu zavádělo soupeření; spojovalo naopak ve „šťastné rovnosti“, abychom použili Fumaroliho termíny, dvě lidové sestry, francouzštinu a toskánštinu, dcery a dědičky latiny: autor odmítá mezi nimi volit a bitva se končí usmířením.³² Jestliže tedy du Bellayova *Obrana* vyznačuje zlom v této historii, pak právě proto, neboť začíná novou éru, nikoli lingvistického souladu a vyrovnanosti, nýbrž otevřeného boje, soupeření s latinou.

Tento du Bellayův „revoluční“ text, mnohdy redukovaný na pamflet, bývá často studován jen jako doklad kontinuita a diskontinuit humanistické tematiky, jako sbírka vhodná k určování latinských a italských citací a vlivů... *Poezie, svázaná mnohem silněji než jiné literární žánry s národními tradicemi, je často nazírána, dokonce historicky, jako samozřejmá součást národního finalismu: básnické „události“ nebývají zařazovány do širšího rámce transnacionální historie.*

³¹ Colette Beaune, *Naissance de la nation France*, Gallimard, Paříž 1985, s. 300n.

³² Srov. M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 920.

Ovšem *Obrana a oslava jazyka francouzského* je zejména potvrzením síly a programem „obohacení“ francouzského jazyka; a především je to manifest za novou literaturu a praktický program, jenž měl poskytnout básníkům potřebné nástroje, umožňující jim konkurovat velikosti latiny a její následovnice, toskánštiny. Nešlo tu ani o návrat do minulosti, ani o výzvu k prosté imitaci starých autorů, ale o svého druhu deklaraci určité války. Du Bellay již neusiloval, tak jako jeho předchůdci, pouze o to navázat na skvělost latiny a řečtiny, ale zvítězit jak nad latinou, tak nad toskánštinou v lingvistickém, rétorickém i poetickém (a je třeba dodat, že také v politickém) soupeření.

Latinský jazyk, jak je logické v tomto univerzu, v němž dominoval, sloužil jako jedinečné měřítko literární dokonalosti. Aby se tedy dokázal vytrhnout z dvojí nadvlády církevní latiny a latiny ciceronské, prosazované Italy, du Bellay navrhuje přistoupit k tomu, co přesně nazývá *odvedení kapitálu*. Řešení, které ohlašuje, představuje jakousi geniální a neočekávanou „třetí cestu“: zachovává všechny výdobytky latinizujícího humanismu, ohromný souhrn vědomostí, překladů a komentářů latinských textů a přitom je odvádí ve prospěch jazyka méně „bohatého“, jak říká, a to velice jednoduchou metodou. Především tvrdě odmítá překlad, který je v jeho kategoriích pouze „servilní“ imitací, reprodukuje donekonečna latinské a řecké texty, takže žádné přisvojení, to znamená „obohacení“ tu není možné: „Co si asi myslí, že dělají, tito přetírači zdí, kteří si dnem i nocí otloukají hlavu napodobováním? Radím jim já, aby napodobovali? Aby přepisovali Vergilia a Cicera? Budují své básně z poloveršů jednoho a ve svých prózách slepě následují slova a věty druhého [...]. Nemyslete si potom, vy servilní stádo napodobovatelů, že dojdete bodu jejich dokonalosti...“³³ Pro „obohacení našeho jazyka“³⁴ du Bellay navrhuje „vypůjčit si slova a věty jazyka cizího a přisvojit si je v tom svém: [...] Proto tě napomínám (ano, tebe, který toužíš povznést jazyk a chceš v něm excelovat): nenapodobuj marně [...] tyto slavné autory, tak jak činí běžně většina našich francouzských básníků, neboť je to věc zajisté stejně tak chybná, jako *bez užítku* pro náš jazyk.“³⁵ Aby zdůraznil svou vůli k přisvojení, užívá

³³ J. du Bellay, *cit. d.*, s. 76–77 a 82.

³⁴ *Tamtéž*, s. 45.

³⁵ *Tamtéž*, s. 47. Zvýraznila P. C.

zde du Bellay dokonce metaforu „pozření“³⁶ a srovnává tuto činnost s tím, co udělali Římané: „napodobili ty nejlepší řecké autory, proměnili se v ně, *pozřeli* je a poté je dobře strávili, *konvertovali* je na krev a výživu...“³⁷ Tuto operaci „konverze“ je zjevně třeba chápat v jejím, dlouho popíraném, ekonomickém smyslu: du Bellay radí básníkům vypůjčit si, pozřít a strávit antické dědictví, aby je konvertovali na francouzská literární „aktiva“. Způsob nápodoby, který navrhuje du Bellay, spočívá tedy ve snaze přenést do francouzštiny a adaptovat v ní ohromné vymoženosti latinské rétoriky. Právě díky tomu bude moci francouzský jazyk kandidovat na to stát se následníkem latiny a řečtiny v jejich dominantní pozici a sloužit „Francouzským Básníkům“ jako nástroj potvrzující jejich nadřazenost, to znamená jejich nadvládu nad evropskou poezií. Odmítnutím onoho „starého francouzského básnictví“ odkazuje du Bellay do minulosti a obviňuje jako překonané nejen poetické normy, které byly platné pouze v rámci království Francie, ale především formy, které pro absenci odkazů k modernímu humanismu (tedy paradoxně k latinské poezii) nemohly uspět v porovnání s evropskou konkurencí.

S *Obranou a oslavou jazyka francouzského* tedy du Bellay klade základy evropského literárního prostoru. Mezinárodní soupeření, které ustavuje, značí počátek procesu unifikace internacionálního prostoru. Pomocí rivality, kterou vyvolává, utváří první náčrt transnacionálního literárního pole. Marc Fumaroli to nazval „velkým evropským šampionátem, kde klasičtí autoři představují trenéry a rozhodčí a v němž Francouzi jsou povinni vyhrát v každém klání [...], tato horlivost zajistí [francouzskému jazyku] vítězství nad všemi italskými i španělskými soupeři. S účastí Anglie se tehdy ještě nepočítalo.“³⁸ V tomto prostoru, který ovládl, používá du Bellay a s ním celá škola Plejády jako nástroj k boji existující kapitál,

³⁶ Tuto metaforu nalezneme znovu vyjádřenou přesně stejnými termíny u německých romantiků v okamžiku, kdy uvádějí do chodu svůj „program překladu“ a v manifestu „kanibalského hnutí“ brazilských modernistů 20. let 20. století. Srov. Pierre Rivas, „Modernisme et primitivisme dans *Macounaïma*“, Mário de Andrade, *Macounaïma*, kritické vydání, P. Rivas (ed.), Stock-Unesco, ediční řada „Littératures latinoaméricaines du XXe siècle“, Paříž 1996. Etnolog Roger Bastide srovnal dílo autorů Plejády s dílem kanibalského hnutí brazilského modernismu: „*Macounaïma visto por um francês*“, *Revista do Arquivo Municipal* (São Paulo) č. 106, leden 1946.

³⁷ J. du Bellay, *cit. d.*, s. 42. Zvýraznila P. C.

³⁸ M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 929.

francouzský jazyk, aby jej tím „obohatil“. Tento „přenos kapitálu“, který uskutečnil du Bellay, umožnil během jednoho a půl století obrátit rozložení sil: díky specifickému „obohacení“ dokázal francouzský literární prostor dlouhodobě prosadit svou nadvládu nad evropskou literaturou.

K tomuto prvotnímu toskánsko-francouzskému jádru se postupně připojilo Španělsko a o něco později Anglie, jež společně vytvořily tři velké literární mocnosti, vybavené zároveň „velkolepými literárními jazyky“ a významným literárním dědictvím. Po ohromné kreativě Zlatého věku (Siglo del Oro) nastoupila ve Španělsku v polovině 17. století doba pomalého úpadku, i zde neoddělitelně literárního a politického. „Toto rozsáhlé zhroucení, velice dlouhé ztroskotání“ Španělska³⁹ vyhloubilo neustále se zvětšující propast mezi odděleným a „zpomaleným“ španělským literárním prostorem a oblastmi, které se staly centry literárního univerza, nejmocnějšími v Evropě: oblast francouzská a anglická.

Itálie: důkaz a *contrario*

Případ Itálie je typickým důkazem *a contrario* nezbytného spojení mezi založením státu a zformováním „jazykového společenství“ (a později literatury). Tam, kde nedošlo ke vzniku národního státu, tam také neexistoval lidový jazyk, který by jej legitimizoval, ani zvláštní literatura, která by se prosadila. Dante usiloval o to vytvořit v Toskánsku ve 14. století podmínky pro osvobození lidového jazyka. Byl prvním, kdo použil lidový jazyk, a to ve své *Hostině* (Il Convivio, 1304–1307), aby mohl promluvit k širší veřejnosti. V latinsky psaném traktátu *O rodném jazyce* (De vulgari eloquentia) navrhol ustavení „slavného lidového jazyka“, jazyka básnického, literárního i vědeckého, který by byl vytvořen na základě několika toskánských dialektů. Jeho vliv byl rozhodující především ve Francii (pro básníky Plejády) a ve Španělsku při prosazování lidového jazyka jako literárního a částečně i nacionálního vyjadřovacího prostředku.⁴⁰

Dantův postoj byl tak novátorský a zakladatelský, že byl mnohem později přejímán některými spisovateli, kteří byli ve strukturál-

³⁹ François Lopez, „Le retard de l'Espagne. La fin du Siècle d'or“, *Histoire de la littérature espagnole*, díl 2, 18. století–20. století, Jean Canavaggio (ed.), Fayard, Paříž 1994, s. 14.

⁴⁰ M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 924–926. Viz též D. Baggioni, *cit. d.*, s. 100.

ně stejné pozici. Například Joyce a Beckett na konci 20. let na Danta poukazovali jako na model a předchůdce okamžiku, kdy vliv angličtiny – jako důsledek koloniální nadvlády Anglie – bylo možné *mutatis mutandis* srovnávat s vlivem latiny v Dantově době. Beckett, zaneprázdněný obranou Joyceova literárního a lingvistického projektu ve *Finnegans Wake*, se zcela explicitně odvolával na toskánského básníka jako na vznešeného předchůdce, když navrhoval bojovat proti monopolu angličtiny v Irsku.⁴¹

Itálie, a zvláště Toskánsko, je zemí, kde je literární tvorba v lidovém jazyce zároveň nejčasnější a nejprestižnější: tři toskánské velikáni, prohlášení za klasiky již za svého života (takzvaní „tři korunovaní“), Dante, Petrarca a Boccaccio, představují moment akumulace bohatství v literatuře, nejbohatší nejen v rámci Itálie, ale v celé Evropě. Jejich dílo bylo obdařeno dvojím věhlasem, věhlasem počátku a věhlasem dokonalosti. Avšak tento ohromný původní literární kapitál nedokázal bez vzniku doprovodného centralizovaného státu, sjednoceného italského království, a ve skutečnosti pod neustálým tlakem církve, který zde působil silněji než jinde, konstituovat literární prostor. Italské dvory zůstávaly oddělené a žádný z nich nebyl dostatečně mocný k tomu, aby plně přijal a autorizoval užívání „slavného lidového jazyka“, jež chválil Dante, ani žádného jiného jazyka: latina zůstávala jazykem společným a dominantním. Jak vysvětluje Marc Fumaroli, Petrarca „byl rozpolcen tak jako jeho žák Boccaccio, tak jako Bembo, jeho vzdálený dědic ze 16. století, mezi latinskou literaturu, jejíž autoritativní vládu v Itálii a po celé křesťanské Evropě zajistili katoličtí kněží, a literaturu italskou, zbavenou centrální a nepochybné politické podpory“.⁴²

V centru diskuse v Itálii 16. století bude „otázka jazyka“, která bude proti sobě stavět stoupence lidového jazyka a stoupence latiny.⁴³ Nakonec v ní nabyt vrchu Pietro Bembo (1470–1547) díky svému *Eseji o jazyce lidovém* (*Prose della volgar lingua*, 1525), v němž vyzdvihuje návrat k toskánské literární a jazykové tradici 14. století. Tato „archaická“ volba, poznamenaná rigorózním purismem,

⁴¹ Viz níže, s. 389–391. (Srov. pozn. 2.)

⁴² M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 925.

⁴³ Srov. Vittorio Coletti, *L'Éloquence de la chaire. Victories et défaites du latin entre Moyen Age et Renaissance*, Éditions du Cerf, Paříž 1987, zejména kapitola VIII, s. 147–198.

zmrazila literární dynamiku a zastavila proces konstituování literárních základů, to znamená vlastní tvorbu a obnovu, když prosazovala sterilní model nápodoby (podle vzoru latinizujících humanistů). Petrarkův příklad, nyní ustavený jako literární vzor a jako gramatická norma, přispěl k ustrnutí diskuse a zastavení inovací v italské literatuře.⁴⁴ Na velice dlouhou dobu zůstali básníci uzavřeni v imitaci mytické trilogie: při absenci jakékoli centralizované státní struktury, která by dokázala přispět ke stabilizaci a k „gramatizaci“⁴⁵ lidových jazyků, to byla poezie, mytizovaná ve své zakladatelské roli i jako ztělesnění dokonalosti, jež se měla ujmout role strážce řádu jazyka a měřítka všech věcí literatury. A poněkud schematicky můžeme říci, že až do uskutečnění politického sjednocení Itálie koncem 19. století byly poetické, rétorické a estetické problémy vždy podřazeny debatě o lingvistické normě. Italský literární prostor, zbavený schopnosti akumulovat bohatství pomocí gramatizace a stabilizace obecného jazyka a s oporou v politické síle státu, se proto konstitoval až příliš pozdě. Literární dědictví bylo možné si znovu přisvojit jako národní statek – zejména s vyzdvižením Danta jako národního básníka – až v okamžiku sjednocení Itálie v 19. století.

Tutéž analýzu bychom mohli opakovat, na základě jiného kontextu a odlišné lingvistické, politické a literární historie, v případě Německa, v němž navzdory první předběžné akumulaci lingvistických a literárních prostředků nedošlo v důsledku politického rozdrobení k soustředění dostatečného množství těchto zdrojů, aby bylo pro Němce možné vstoupit do evropského konkurenčního prostředí dříve než koncem 18. století, v době, kdy počátky národního probuzení umožnily znovu si tyto literární poklady v německém jazyce přisvojit z titulu národního dědictví. Pokud jde o Rusko, to nezahájilo proces akumulace literárních prostředků dříve než počátkem 19. století.⁴⁶

⁴⁴ Srov. D. Baggioni, *cit. d.*, s. 129–133.

⁴⁵ D. Baggioni rozlišuje „gramatizaci“ a „gramatikalizaci“ a přidružuje se definice gramatizace, navržené S. Auroxem: proces, jenž vede k popisu a užití jazyka na základě dvou technologií: gramatiky a slovníku. *Cit. d.*, s. 93.

⁴⁶ Srov. D. Baggioni, *cit. d.*, s. 62–65.

BITVA O FRANCOUZŠTINU

Plejáda představuje jednu z prvních velkých revolucí ve francouzském básnictví⁴⁷ a poznamenala teorii i praxi básnictví na nejméně tři století: a to stejně z hlediska privilegovaných žánrů (formy ronda, balady a jiných žánrů, které vyzdvihovala druhá rétorika, postupně vymizely a nalezneme je znovu skutečně až těsně před Mallarméem a Apollinaiem), jako přijetím nové metriky a prosodie (osmistopý či šestistopý verš, a především zobecnění „královského metra“, alexandrínu, jež se stalo normou veškerého klasicismu) či strofického systému, který bude rovněž zobecněn a přijat celým literárním prostředím; a nesmíme zapomenout, pochopitelně, na povinné odkazy k Antice.⁴⁸

Nicméně přesto, po tomto prvním průlomů v započatém boji s latinou, francouzský jazyk a poezie psaná francouzsky zdaleka nemohly pomýšlet na to soupeřit, ani ve faktickém použití, ani co do důvěryhodnosti, s ohromnou symbolickou, náboženskou, politickou, literární a rétorickou mocí latiny. Během druhé poloviny 16. století a po celé století sedmnácté můžeme dějiny francouzské literatury, ale také gramatiky a rétoriky, vylíčit jako pokračování téhož boje o stále stejnou věc, boje zároveň nevysloveného i všudypřítomného za dosažení nejprve rovnosti a později i nadřazenosti francouzského jazyka ve vztahu k latině.⁴⁹ Konstituování toho, co se nazývá „klasicismus“⁵⁰, vrchol této kumulativní dynamiky, není nic jiného než posloupná řada strategií vytváření specifických prostředků, které dovedou Francii za méně než jedno století k tomu, že s nejmocnějším jazykem a kulturou světa, s latinou, dokáže soupeřit – to je smysl zakládajícího gesta du Bellaye v jeho *Obraně* – a na samém vrcholku tohoto snažení ve „století Ludvíka XIV.“ nad ní dosáhne nepochybnitelného vítězství. Nadřazené postavení bude francouz-

⁴⁷ Srov. François Rigolot, *Poésie et Renaissance*, Éditions du Seuil, Paříž 2002, s. 171–223.

⁴⁸ Srov. Jean-Pierre Chauveau, *Poésie française de XVIIe siècle*, Gallimard, Paříž 1987, s. 19. Viz též *Anthologie de la poésie française de XVIe siècle*, J. Ceard a L. G. Tins (ed.), Gallimard, Paříž 2005, s. 16–34.

⁴⁹ *Nouvelle Histoire de la langue française*, J. Chaurand (ed.), Éditions du Seuil, Paříž 1999, zejména 3. část, s. 147–224.

⁵⁰ Jeden z prvních významů slova „klasicí“ je: „ten, jenž si zaslouží být napodobován“.

štině, jež se stala „latinou moderních“⁵¹, od této chvíle přisuzováno nepokrytě po celé Evropě.

Obvykle se má za to, že to, co historická lingvistika nazývá proces kodifikace či standardizace jazyka,⁵² tedy objevení se gramatik, pojednání o rétorice a vypracování *bon usage* (správné francouzštiny), je třeba odkrýt jako ohromnou kolektivní práci na vzrůstu francouzského lingvistického a literárního bohatství.⁵³ Mimořádná pozornost věnovaná otázce jazyka a *bon usage* – jež je charakteristická pro francouzské království po celé 17. století – je dokladem zvláštní francouzské snahy zmocnit se nadvlády nad latinou v celé Evropě a převzít moc v tom slavném *impériu*, jež jí po staletích připadlo. Nejde tu zajisté ani o nějakou obecnou vůli ani o kolektivní projekt, přenášený z generace na generaci, jehož cílem by bylo dodat francouzskému království prostředky pro vládu nad politickou a kulturní říší. Je to pouze specifická forma, již na sebe vzaly ve Francii boje mezi učenci a světáky, mezi gramatiky a spisovateli, neboli horizont, na němž se odvíjely, zároveň mlčky přijímané a veřejně popírané, vnitřní boje tohoto literárního univerza. Toto originální soupeření představovalo prvotní vklad do francouzského literárního prostoru a definovalo jedinečný způsob zachování existence a rozvíjení specifické formy literárního dědictví Plejády. Toto soupeření a původní požadavky vysvětlují důležitost, jak politickou, tak literární, kterou měly ony diskuse o jazyce. Ničemu z historie francouzské literatury a gramatiky tedy nemůžeme porozumět, pokud se budeme omezovat jen na francouzský literární a politický prostor: „hybatelem“ inovací a lingvistických a literárních diskusí zůstávalo po dlouhou dobu soupeření s celkem evropských jazyků a také s jedním jazykem mrtvým, přesto však stále drtivě utiskujícím.

Školní latina

Navzdory vzrůstajícímu vlivu diskusí o používání francouzštiny, jež postupně přispívaly k její proměně v legitimní jazyk, nepřestávala latina zaujímat klíčové místo, zejména v systému vzdělávání a také v církvi. Takto popisuje Thomas Pavel život na kolejích v době klasi-

⁵¹ Srov. M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 938.

⁵² Srov. R. A. Lodge, *cit. d.*, s. 205–247.

⁵³ D. Baggioni, *cit. d.*, s. 134–137.

cismu, s žáky vzdělávanými v latině a nucenými touto latinou mluvit, dokonce i sami mezi sebou, kterým se dostaly do rukou pouze ti nejvybranější klasičtí autoři, s žáky rozdělenými na centurie a dekurie, odměňovanými za svůj úspěch tituly senátorů a konzulů. Školní vzdělávání nebylo tedy ničím jiným než osvojováním si repertoáru příběhů – životů slavných mužů a žen antiky, proslulých výroků, příkladů zdatnosti a ctnosti. „V těchto ohradách, pečlivě izolovaných od zbytku světa, jimiž koleje byly [...] byl každoročně oslavován imaginární řád rétorické kultury dramatickým předváděním novolatinských tragédií, psaných k těmto příležitostem samotnými žáky.“⁵⁴

Ve svém *Vývoji pedagogiky ve Francii* píše Durkheim v podobném duchu: „Řecko-římský svět, v němž byli studenti nuceni žít, byl zba-ven veškeré řecké a římské reality a stal se v jistém smyslu prostředím ireálným, ideálním, zalidněným bezpochyby osobami, jež skutečně v minulosti žily, ale které, takto prezentované, neměly v sobě již nic historického. Zbylo jen několik emblematických ztvárnění ctností, neřestí, lidských vášní všeho druhu [...]. Tyto typy, tak obecné a neurčité, mohly snadno sloužit k exemplifikaci předpisů křesťanské morálky.“⁵⁵ Jedinou pedagogickou inovací až do druhé poloviny 18. století bylo zavedení „Malých škol pánů z Port-Royalu“ (Les Petites Écoles des Messieurs de Port-Royal, otevřené 1643 v Port-Royalu a 1646 v Paříži): byly to první školy, na nichž se objevil středoškolský typ vzdělání. „Port-Royal se neomezoval na protesty proti absolutnímu zákazu, který postihl francouzštinu, ale zpochybnil nadřazenost latiny a řečtiny, jež jim byla jednomyslným míněním připisována po celou dobu renesance.“⁵⁶ Sám Pellisson, historik Francouzské akademie a královský historiograf, dosvědčuje tuto nadvládu latiny nad vzděláním „učenců“: „Když jsem opustil školu, bylo mi předkládáno, sám nevím kolik různých nových románů a her, jimž jsem se, tak mladý, vlastně ještě dítě, musel jen smát, a navracel jsem se vždy ke svému Cicerovi či Terentiovi, které jsem považoval za mnohem srozumitelnější.“⁵⁷

⁵⁴ Thomas Pavel, *L'art de l'éloignement. Essai sur l'imagination classique*, Gallimard, Paříž 1996, s. 152–155. Viz též Georges Snyders, *La pédagogie en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, PUF, Paříž 1965, kap. III, „Le rôle de l'Antiquité: le monde latin comme clôture“, s. 67–83.

⁵⁵ Émile Durkheim, předmluva M. Halbwachs, Paříž 1938. Nové vydání PUF, Paříž 1990, s. 287.

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 306–307.

⁵⁷ Cituje M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 961.

Boj „moderních“ proti vzdělání v latině začal velmi brzy, neboť v roce 1657 vystoupil pan Le Grand proti „pedantům“, kteří, hlavu nacpanou latinou a řečtinou, nejsou schopni správně užívat francouzštinu: „Nepochybně, duchové, kteří jsou obtěžkáni řečtinou a latinou, kteří znají tolik věcí pro jejich vlastní jazyk zhola zbytečných, kteří zaplňují svou rozpravu učeným galimatyášem a pedantickými figurami, nemohou nikdy dosáhnout takové přirozené čistoty a takového bezelstného výrazu, jež jsou zásadní a nezbytné pro tvorbu skutečně francouzské řeči. V jejich hlavách proti sobě bojuje tolik různých gramatik a okřídlených slovních spojení, že vzniká chaos idiomů a dialektů: řečtina špiní latinu a latina špiní řečtinu; a řečtina s latinou smíchané dohromady kazí francouzštinu [...]. Důvěrně znají mrtvé jazyky a jazyk živý používat neumí.“⁵⁸

Louis Le Laboureur se ve svém pojednání z roku 1667 nazvaném *O přednostech jazyka francouzského oproti jazyku latinskému* (Des avantages de la langue françoise sur la langue latine) zabývá otázkou, zda by první léta dauphina, nejstaršího syna Ludvíka XIV., měla být zasvěcena „Múzám latinským“, či „Múzám francouzským“.⁵⁹ Avšak učení latinskému jazyku, procházející celým vzdělávacím systémem, vytváří situaci reálného bilingvismu. A latinská kultura, navzdory postupujícímu procesu legitimizace francouzského jazyka, bude ještě dlouhou dobu poskytovat repertoár vzorů a témat, jimiž se bude sytit francouzsky psaná literatura.⁶⁰

Orální praxe jazyka

Velkým kodifikátorem jazyka a poezie byl bezpochyby François de Malherbe (1555–1628). Z tohoto důvodu je také druhým významným revolucionářem francouzštiny, a ačkoli se stavěl proti estetice Plejády a proti poezii Philippa Desportese – jednoho ze žáků Pierra de Ronsarda –, můžeme jej považovat za přímého následovníka du Bellayova projektu v tom smyslu, že usiloval, jinými způsoby, rovněž o „oboha-čení“ francouzštiny. Malherbe byl ovšem inovátor a dokázal uniknout

⁵⁸ M. Le Grand, *Discours*, předcházející text René Baryho, *Rhétorique françoise*, Paříž 1653, cituje M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 960–961.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 948–949.

⁶⁰ Srov. Françoise Waquet, *Le Latin ou l'Empire d'un signe. XVIe-XXe siècle*, Albin Michel, Paříž 1998, s. 17–55.

problému s napodobováním latiny: jakmile byly učiněny první výpůjčky z latiny, je možné potvrdit skutečné difference mezi oběma jazyky.

Malherbe, jak známo, předložil potřebu vytvořit pravidla pro vybrané orální užívání jazyka, vynalézt „orální prózu“⁶¹, která by umožnila obnovit „šarm“, „jemnost“ a „přirozenost“, jež jsou vlastní francouzskému jazyku a jsou schopné přispět k vytvoření norem „správného mluvení“, v opozici k abstrakci jazyka pouze psaného, a proto mrtvého: latiny. Malherbe způsobil jako du Bellay revoluci v literárním pořádku tím, že vyslovil dvojí odmítnutí. Proti světácké a preciózní poezii dvorských básníků, proti poezii učenců a neolatiných básníků („aby se vysmál těm, kteří tvoří verše v latině,“ napsal jeho žák Racan, „prohlásil, že kdyby Vergilius a Horatius vstali z mrtvých, zpráskali by Bourbona a Sirmonda bičem“⁶²) a proti následovníkům Plejády, kteří jako o závod používali dialektismy, strojenou syntax a praktikovali ezoterismus, navrhuje Malherbe stanovit a kodifikovat neredukovatelné „krásy“ francouzštiny, etablovat její eufonické *správné užívání* na základě její specifčnosti jakožto živého jazyka. V žádném případě nejde o to zapomenout na imitaci latinských mistrů. Naopak, Malherbe se snaží usmířit revoluci, vyvolanou autory Plejády, především přijetím latinských technik do rámce francouzského jazyka – k nimž připojuje „jasnost“ a „přesnost“, zděděné z ciceronské prózy, a eleganci vergiliovského verše – spolu s vůlí osvobodit se, prostřednictvím mluveného, tedy živého, proměnlivého jazyka od těžkopádnosti imitace latinských vzorů. Tímto příkazem, jenž se rychle rozšířil ve všech vrstvách vládnoucích tříd (od úzké elity vzdělanců a úředníků, z níž vyšel, až po dvorskou šlechtu), umožnil Malherbe francouzskému jazyku i poezii pokračovat v procesu akumulace literárních zdrojů, zahájeném Plejádou,⁶³ jemuž však hrozilo, že ustrne (jako tomu bylo v případě Itálie) v příliš „věrné“ imitaci antických vzorů.

Malherbovo volání po správném užívání a „přirozenosti“ (v opozici k precíznímu „archaismu“), návratu k orální praxi jazyka, jemuž hrozilo, že zamrzne v písemných modelech, tedy představuje druhý popud ke konstituování lingvistických základů a literární specifčnosti

⁶¹ M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 941.

⁶² Racan, *Vie de monsieur de Malherbe*, Gallimard, ed. „Le Promeneur“, Paříž 1991, s. 42–43.

⁶³ Srov. R. A. Lodge, *cit. d.*, s. 230–231.

ti Francie. Slavný odkaz na „nosiče sena z Port-au-foin“ je dokonalým svědectvím Malherbovy vůle rozejít se s nehybností učeneckých modelů.⁶⁴ Možnost tvořit v mluvené řeči, mimo strnulost antických či renesančních kánonů, otevřela cestu revolucionizaci totality francouzského literárního prostoru a poskytla básníkům, navzdory lexikálním a gramatickým kodifikacím francouzštiny, svobodu k inovacím.

Strategie stejného typu nacházíme překvapivě v mnoha různých podrobených literárních prostorech ze zcela odlišných dob a kontextů. V Brazílii ve 20. letech 20. století vyžadovali modernisté literární užívání a kodifikaci „brazílského jazyka“ na základě zpracování stejné „orální prózy“ a odsouvali do minulosti ustrnulé normy portugalské, „jazyka Camõesova“, přirovnávaného rázem k mrtvému jazyku. Na konci 19. století založil v Americe Mark Twain moderní americký román zavedením hovorového, lidového jazyka, čímž potvrdil své odmítnutí norem anglické literatury. Tento návrat k orální praxi, to znamená k trvalým proměnám a vývoji lingvistických praktik, umožňuje akumulovat stále nové literární prostředky, zakládat literární praxi na proměnlivé a neukončené povaze jazyka a odpoutat se tak od ustrnulých modelů.

Claude Favre de Vaugelas (1585–1660) převzal Malherbův úkol a pokračoval v něm ve svých *Poznámkách o francouzském jazyce* (*Remarques sur la langue française*), vydaných v roce 1647. Jde o svého druhu manuál lingvistických „pravidel dobrého chování“,⁶⁵ doporučení, jak definovat *správné užití* mluveného jazyka, jež se opírá o pravidla konverzace převzatá ze „světa“ a o literární praxi nejlepších „Autorů“: „Řekněme si tedy nyní, jak definovat správné užívání jazyka. Je to způsob, jak mluví ti nejlepší představitelé Dvora, v souladu se způsobem psaní, jímž psali ti nejznamenitější z Autorů všech dob. Když říkám Dvůr, mám na mysli dámy stejně jako pány a mnohé další lidi ve městě, kde panovník přebývá, kteří se ve styku s dvořany podílejí na jeho zdvořilosti.“⁶⁶ Společenská povaha *správného užívání jazyka*, určovaného konverzační dvořanů, je tedy v dokonalé shodě s literárním užíváním a praxí jazyka nejlepších „Auto-

⁶⁴ Srov. M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 937–944.

⁶⁵ R. A. Lodge, *cit. d.*, s. 232.

⁶⁶ Claude Favre de Vaugelas, *Remarques sur la langue française* (1647), kritické vydání J. Streicher, Slatkine Reprints, Ženeva 1970, s. 3.

rů“. Důležitost, připisovaná konverzaci „ve vyšší společnosti“, jež se tak stává arbitrem správného mluvení a vzorem správného psaní, je zřetelným charakterizačním znakem francouzského lingvistického kapitálu, který prochází svou fází akumulace: zdůrazňování jeho charakteru jazyka živého a mluveného, u něhož snaha ovládnout jej a regulovat jeho užívání umožňuje zavést inovace, jež zahrnují rovněž kodifikace literárních žánrů a literárního jazyka. Protože psané bylo podřízeno mluvenému, literární formy, obvykle nejstrnulejší a nejpevněji určené, spjaté zejména s antickými vzory, se mohly vyvíjet mnohem rychleji než v jiných zemích, jako například v Itálii, kde byly znehybněny v archaických písemných modelech, v nichž se naopak hledaly vzory pro mluvené užití obecného jazyka.

KULT JAZYKA

Se zdánlivě definitivním usídlením krále a jeho dvořanů v Paříži na sklonku 16. století, a později s centralizací a posílením monarchické moci v průběhu století sedmnáctého, až do vyvrcholení centralizace za vlády Ludvíka XIV., můžeme souběžně sledovat posuny v centralizaci intelektuální aktivity v Paříži. Tato nadvláda Paříže je spojena s vzrůstajícím vlivem dvora a se vzestupem moci salónů. Právě na těchto mondénních místech se setkávaly rozmanité složky vzdělaného světa, učenci a světáci, ženy z lepší společnosti – jejichž zásadní role při šíření nového způsobu života a konverzace byla již dostatečně vyzdvížena –, vědci a básníci... A právě prostřednictvím těchto salónů se rozšířila rovněž otázka jazyka a byla diskutována v celém rozsahu vládnoucí třídy. Jazyk, jeho *správné užití*, konverzace a literární umění vystoupily, bezpochyby tak jako nikde jinde na světě, z kolejí a kabinetů učenců a staly se předmětem umění žít a konverzačního umění. „Králova francouzština a francouzština Paříže se v konverzaci vzdělanců postupně stávala živým jazykem, zároveň nejvyšším ve své vlastní jedinečnosti, originalitě, přirozenosti a nejpozornější k tomu, aby si přisvojila znaky stylu, který humanistické filology tak nadchl u ciceronské prózy.“⁶⁷

⁶⁷ M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 943.

Intenzivní úsilí o kodifikaci, jež se rozvinulo ve Francii během 17. století, bylo dlouhou dobu připisováno „estetické senzibilitě“ gramatiků: jelikož 16. století po sobě zanechalo určitý „lingvistický nepořádek“, bylo třeba „obnovit“ řád symetrie a harmonie jazyka.⁶⁸ Například Walter von Wartburg vysvětluje snahu gramatiků politickým imperativem: bylo třeba, aby Francie disponovala jediným a uniformním jazykem, který by napomohl lepšímu upořádání sociální komunikace po anarchii a rozvratu předchozích dob. Popisuje proto, jak se vládnoucí třída sjednotila, aby hájila dlouhodobé zájmy celé země.⁶⁹ Je ale naopak mnohem pravděpodobnější, že kodifikace francouzštiny, vypracování správného užívání jazyka a teoretických principů, na nichž je založeno, pravidel básnického psaní, a na oplátku využití těch nejprestižnějších autorů při ustavování kritérií korekce jazyka, se organizovala právě na základě systému postupných aliancí i rozdílů mezi gramatiky a „světáky“, úředníky královské Kanceláře, juristy, vzdělanci a dvořany. Soupeření, které proti sobě stavělo *učence a světáky*, lidi vzdělané, gramatiky a dvořany,⁷⁰ přispívalo k tomu, že z jazyka se stal předmět mimořádné, do té doby nevídané sociální reflexe, jedinečné po celé Evropě.⁷¹ Ferdinand Brunot tak mohl podal dokonalou definici francouzské lingvistické a literární specifičnosti, když napsal: „Panování gramatiky trvalo ve Francii delší dobu a bylo tyranštější, než v jiných zemích.“⁷² Díla nařizující různé věci týkající se slovníku, gramatiky, pravopisu a výslovnosti tu byla četnější než ve většině jiných zemí v Evropě.⁷³ K těmto nařízením a k tomuto soupeření, spojenými s jazykem, se připojila důležitá skutečnost: Descartes se v roce 1637 ve jménu rozumu rozhodl odmítnout latinu, až do té doby jazyk filozofie (z tohoto hlediska je také lépe pochopitelný Descartův *opoziční postoj vůči „scholastikům“*), a vydal svou *Rozpravu o metodě ve francouzštině. Všeobecná a racionální gramatika* (Grammaire générale et raisonnée, 1660), zvaná též Portroyalská gramatika, An-

⁶⁸ R. A. Lodge, *cit. d.*, s. 228.

⁶⁹ W. von Wartburg, *Évolution et Structure de la langue française*, Franke, Bern 1962.

⁷⁰ P. Bourdieu, *Ce que parler veut dire*, Fayard, Paříž 1982, zejména s. 47–49; Alain Viala, *Naissance de l'écrivain*, „Le nom d'écrivain“, Éditions de Minuit, Paříž 1985, s. 270n.

⁷¹ R. Bray, *La Formation de la doctrine classique en France*, Nizet, Paříž 1951.

⁷² Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française* (13 sv.), Colin, Paříž 1966, sv. III, s. 4.

⁷³ R. A. Lodge, *cit. d.*, s. 213.

toina Arnaulda a Clauda Lancelota se již opírala o karteziánskou metodu, aby prosadila ideu čistě rozumově založené gramatické doktríny.⁷⁴

Jinak řečeno, proces „standardizace“⁷⁵ francouzského jazyka, který lze ve Francii sledovat v průběhu celého 17. století, nelze redukovat na pouhou potřebu tříbení „komunikace“, nutné k politické centralizaci.⁷⁶ Jde tu spíše o jedinečný proces konstituce teoretických, logických, estetických a rétorických prostředků, pomocí nichž dochází ke vzniku vlastní literární hodnoty (jistý druh symbolické „nadhodnoty“) a *literárnosti* francouzského jazyka, to znamená k transformaci „staré francouzštiny“ na literární jazyk. Tento mechanismus, který působí zároveň a neoddělitelně prostřednictvím jazyka a vypracováním literárních forem, umožňuje autonomizaci jazyka jako takového a postupně z něj tvoří literární a estetický materiál. Kolektivní konstrukce francouzštiny jako literárního jazyka je svého druhu estetizací, to znamená postupnou „literarizací“, takže se francouzština mohla o něco později stát jazykem literatury. „Symbolická hodnota jazyka,“ píše Anthony Lodge, „a nejjemnější vytříbenost lingvistické normy stály v centru zájmu na nejvyšších společenských příčkách společnosti, v níž, podle Brunota, krása jazyka byla jedním z hlavních znaků distingovanosti.“⁷⁷ Jazyk se tak stává předmětem a cílem unikátní víry.

V roce 1637 se salón markýzy de Rambouillet podílel na „gramatické disputaci“ o slově „car“ [francouzsky „neboť“]. Tato spojka měla tu smůlu, že se znelíbila Malherbovi, a Gomberville si zakládal na tom, že se jí ve svých pěti svazcích *Polexandra* (Exil de Polexandre et d'Ériclée, 1629) zcela vyhnul. Akademie, vědoma si problému, se věnovala jeho studiu s horlivostí, jež byla terčem posměchu v komedii Saint-Évremona *Akademici* (La comédie des Académiciens, 1650). Akademie dala přednost formulaci „pour ce que“ [„protože“], což vedlo k bitvě pamfletů. Markýza de Rambouillet povolala

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 241; viz též M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 947.

⁷⁵ D. Baggioni definuje „procesy standardizace obecných jazyků během 16., 17. a 18. století“ jako konjunkci 1) „mimolingvistického vybavení: pravopis, gramatiky, slovníky atd.; 2) instrumentalizace jazyka pomocí teorie (logika, rétorika, poetika) a praxe (referenční texty, prestižní literární korpus); 3) institucí a nástrojů šíření a kontroly lingvistiky (školy, akademie...), *cit. d.*, s. 125.

⁷⁶ *Tamtéž*, s. 187.

⁷⁷ R. A. Lodge, *cit. d.*, s. 230.

na pomoc Voitura (jednoho z vůdčích představitelů mondénní společnosti salónů). Odpověděl obranou, která paroduje „vznešený“ styl: „V době, kdy kolo štěstěny rozehrává tragédie ve všech koutech Evropy, neshledávám nic natolik hodno lítosti, jako když vidím, že je na spadnutí stíhání jednoho slova a uspořádání procesu se tímto slovem, které tak užitečně sloužilo této monarchii a které, uprostřed všech rozmíšek a neshod v království, se samo vždy vyznačovalo dobrou francouzštinou [...]. Nevím, jaký zájem je vede v úsilí odebrat *car*, co mu náleží, a věnovat to *pour ce que*, ani proč chtějí říci třemi slovy to, co mohou říci třemi písmeny. A největší obavy, Mademoiselle, vzbuzuje fakt, že po této jedné nespravedlnosti chtějí podniknout další. Nebude jim činit žádné potíže zaútočit na *mais* [„ale“] a nevím, nevím, zda je v bezpečí *si* [„jestliže“]. Takže až budou odstraněna všechna slova, které spojují ostatní, velcí duchové nás budou nutit omezit se na řeč andělů, nebo, nebude-li to možné, uloží nám mluvit pouze pomocí znaků [...]. Nicméně ukazuje se, že poté, co prožilo jedenáct století v plné síle a vážnosti, poté co se podílelo na těch nejvýznamnějších pojednáních a vždy se čestně účastnilo zasedání rady našich králů, náhle upadlo v nemilost a hrozí mu násilný konec. Již čekám tu chvíli, kdy zaslechnu ve vzduchu naříkající hlas, jenž bude říkat: *veliké car je mrtvé* a ani skon velikého *Cam* [„bum“] či velikého *Pan* [„bác“] se mi nezdál být tak důležitý a tak podivný...“⁷⁸

Na počátku vlády Ludvíka XIV. (v roce 1661) byl akumulovaný kapitál francouzštiny tak vysoký, víra v moc tohoto jazyka tak silná, že se začínalo slavit jeho vítězství nad latinou a jeho celoevropský triumf. Louis Le Laboureur publikoval ještě v roce 1667 *O výhodách francouzského jazyka oproti jazyku latinskému* (Des avantages de la langue française sur la langue latine), jako by bylo stále nutné převahu francouzštiny potvrzovat. Avšak v roce 1671 se objevily *Rozhovory Arista a Eugénie* (Entretiens d'Ariste et d'Eugène) od otce Bouhoursse,⁷⁹ kde se oslavuje nadřazenost francouzštiny nad ostatními moderními jazyky, a dokonce i nad latinou „s její dokonalostí, které

⁷⁸ Vincent Voiture, *Poésies*, kritické vydání H. Lafay, Société des textes français modernes, Paříž 1971.

⁷⁹ Srov. G. Doncieux, *Un jésuite homme de lettres au XVIIe siècle. Le père Bouhours*, Hachette, Paříž 1886.

tento jazyk dosahoval v dobách prvních císařů.⁸⁰ A v roce 1676 tvrdil François Charpentier ve své *Obhajobě francouzského jazyka pro nápis na Vítězném oblouku* (Défense de la langue française pour l'inscription de l'Arc de triomphe), že francouzský jazyk je „univerzálnější“, než byla latina v době, kdy římská říše byla na vrcholu své moci, a tím spíše než nová latina „učenců“. Charpentier staví svého vladaře do role „druhého Augusta“: „Jako Augustus je miláčkem národů; obnovitel státu; zakladatel zákonů a veřejného blaha [...]. Všechna krásná umění zakoušejí tento úžasný pohyb vpřed. Poezie, řečnictví, hudba, všechna tato umění dosahují stupně dokonalosti, jemuž se dosud nikdo nepřiblížil...“⁸¹

Roku 1687 vypukl „spor starých a moderních“,⁸² který proti sobě svedl především Charlese Perraulta, vůdce „moderních“ (podporovaných Akademií), jenž ve své *Ódě na dobu Ludvíka Velikého* (Le Siècle de Louis le Grand, 1687) tvrdil, že století Ludvíka XIV. stojí výše než doba Augustova, a Boileau (a také La Bruyère, La Fontaine...), zastánce „starých“. Triumf „moderních“ znamenal konec éry, kterou zahájil du Bellay v roce 1549. Strategie nápodoby a přetvoření starých autorů, vyvinutá du Bellayem, nachází své dokončení v požadavku moderních na konci 17. století, jejichž cílem je ukončit nadvládu antiky. Moderní změnili pole působení: imitace je již dnes zbytečná. Proces přijetí a emancipace byl dovršen. Perrault ve své *Paralele mezi starými a moderními* (Parallèle des Anciens et des Modernes, publikováno mezi lety 1688 a 1692) vyhlašuje převahu moderních ve všech žánrech: „Všechna umění byla v našem století dovedena k vyššímu stupni dokonalosti, než jakého dosáhla mezi starými...“⁸³ Perraultův manifest umožnili ti, které nazývá prostě „klasici“ a kteří si vypůjčovali své odkazy a své vzory v Antice: jim patří čest představovat vrchol „století Ludvíka XIV.“, triumf literatury a moci francouzského jazyka, protože reprezentují konečný bod, vyvrcholení procesu „růstu“ literárních prostředků. Ztělesňují

⁸⁰ M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 959.

⁸¹ François Charpentier, *Défense de la langue française...*, Paříž 1676, M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 955.

⁸² Srov. Bernard Magné, *La Crise de la littérature française sous Louis XIV. Humanisme et rationalisme*, Lille 1976, 2 sv.

⁸³ Charles Perrault, *Parallèle des Anciens et des Modernes*, faksimilované vydání, H. R. Jauss a M. Imdahl (ed.), Eidos Verlag, Mnichov 1964, dialog IV.

ve svých dílech a v jazyce, jež užívají, vítězství francouzštiny nad latinou. Perrault může vyhlašovat svou opozici vůči napodobování starých a konec nadvlády latiny pouze proto, protože všichni spisovatelé už skoncovali s postupem napodobování, dovedli jej do jeho nejkrajnějšího bodu. Prohlášení moderních je pouhou teoretizací a představuje hranici svobody, kterou dobyli „klasikové“. Jestliže Perrault připisuje převahu nad starými nejen Corneillovi, Molièrovi, Pascalovi, La Fontainovi, La Bruyèrovi, ale také Voiturevi, Sarasinovi, Saint-Amantovi..., pak proto, protože je považuje za spisovatele, kteří „dosáhli v jistém smyslu vrcholu dokonalosti“.⁸⁴

Nemůžeme proto tento spor redukovat na prosté hájení politických pozic,⁸⁵ jež činí ze starých straníky absolutistické monarchie a z moderních stoupence určité liberálnější formy vlády. Jak bychom v takovém případě mohli rozumět bezpodmínečné obhajobě vlády Ludvíka XIV. v *Ódě na dobu Ludvíka Velikého*? Analýza historického procesu akumulace literárního kapitálu v rámci francouzského literárního prostoru umožňuje vzít v úvahu skutečný, nevyslovený a autonomní – to znamená specificky literární – předmět sporu, tedy konfiguraci mocenských vztahů vůči latině, a zároveň politický vklad konfliktu, to znamená místo a moc jazyka ve francouzském království tváří v tvář upadající a zpochybňované hegemonii latiny.

PANSTVÍ FRANCOUZŠTINY

Triumf francouzštiny byl nyní tak dokonalý, ve Francii stejně jako ve zbytku Evropy, a její prestiž se stala natolik nepopíratelnou, že víra v nadřazenost se stala opravdovou nejen v představách, ale i v realitě, přesněji začala existovat ve skutečnosti, protože veškerá skutečnost měla podíl na její samozřejmosti. Francouzi tak začali věřit v definitivní vítězství francouzštiny nad latinou, a navíc uspěli i v šíření této víry pomocí reprezentací, jež byly společné všem evropským elitám a podporovaly „svrchovanost“ tohoto jazyka zcela podle vzoru hegemonie latiny, takže se užívání francouzštiny

⁸⁴ Charles Perrault, *cit. d.*

⁸⁵ Pro kritiku tradičního vidění sporu srov. J.–M. Goulemot, *Le Règne de l'Histoire. Discours historiques et révolutions XVIIe-XVIIIe siècles*, Albin Michel, Paříž 1996, s. 164–172.

rozšířilo velmi rychle po celé Evropě. Postupně, spolu s válkami Ludvíka XIV. a se smlouvami, které z nich vplynuly, se francouzština stala jazykem diplomatickým a jazykem mezinárodních jednání. Její transnacionální užití se prosadilo pouze na základě tohoto „panství“, jak to nazval Rivarol,⁸⁶ a francouzština jej napříště vykonávala zcela „přirozeně“, neboť po století a půl bojů a akumulace specifických prostředků převrátila vztah nadvlády, který podroboval Francii, a spolu s ní i celou Evropu, latině.

V aristokratickém prostředí v Německu či v Rusku se francouzština stala takřka druhým mateřským jazykem; jinde se stala jakýmsi druhým jazykem pro konverzaci a vyjádření „uhlazenosti“. Nejsilnější byla tato víra v malých německých státech. Po celé 18. století a zvláště v letech 1740–1770 byla německá knížectví ve světské sféře zcela připoutána k užívání francouzštiny. Ve střední a východní Evropě, a dokonce i v Itálii, lze vysledovat totéž nadšené přijetí francouzského modelu. Zjevným znakem literární hodnoty, jež jí byla přisuzována, je fakt, že spisovatelé se rozhodovali tvořit ve francouzštině svá literární díla: Němci Grimm a Holbach, Italové Galiani a Casanova, v Rusku Kateřina II. a v Prusku Friedrich II., Angličan Hamilton, a později čím dál tím více Rusů, kteří opouštěli němčinu ve prospěch francouzštiny.

Zvláštností tohoto modelu univerzálnosti francouzského jazyka, založeného a okopírovaného podle modelu latiny, je, že se neprosazoval jako francouzská nadvláda, tedy jako systém, organizovaný ve prospěch Francie; francouzština se prosazovala všude bez příspěvní nějaké politické autority, jako jazyk všech, pro všechny, sloužící všem, jazyk uhlazenosti a vybrané konverzace, jehož „jurisdikce“ se rozšířila na celou Evropu. Tuto podivnou (či přinejmenším zdánlivou) „denacionalizaci“ francouzštiny⁸⁷ vyznačuje velmi dobře téma kosmopolitismu. Její nadvláda nebyla nikdy uznávána jako nacionální a byla vždy chápána jako univerzální. Nikdy tu nešlo ani o po-

⁸⁶ A. Rivarol, *De l'universalité de la langue française*, Obsidiane, Paříž 1991 [reprint vydání z roku 1797], zejména s. 7 a 34.

⁸⁷ Srov. J. Jurt, „Sprache, Literatur, Nation, Kosmopolitismus, Internationalismus, Historische Bedingungen des deutsch-französischen Kulturaustausches“, *Le Français aujourd'hui: une langue à comprendre*, Gilles Dorion, Franz-Joseph Meissner, János Riesz, Ulf Wielandt (ed.), Diesterweg, Frankfurt 1992, s. 230–241.

litickou moc ani o kulturní vliv ve službách národního státu, ale o symbolickou nadvládu, jež znovu po dlouhé době nalezne svou vážnost, zejména ve chvíli, kdy se Paříž ukáže být univerzálním hlavním městem literatury a bude vykonávat svou „vládu“, podle slov Victora Huga,⁸⁸ nad celým světem. Takto se tázal abbé Desfontaines za Ludvíka XV.: „Co je zdrojem takové přitažlivosti jazyka, spjaté s takovou averzí vůči národu? Je to dobrý vkus těch, kteří jím přirozeně mluví a píší; je to výtečnost jejich kompozic, jejich obraty, jejich témata. Výjimečnost Francouzů v jemném a vytříbeném přepychu a požitkářství umožnila našemu jazyku cestovat. S našimi módami přijali i naše termíny a naše ozdoby, které jsou pro ně mimořádné zajímavé.“⁸⁹

Tento obrat v kulturní převaze ve prospěch francouzštiny jako jazyka „civilizace“,⁹⁰ jak se začne říkat o několik let později, zakládá tedy nový evropský řád, „laický a mezinárodní“.⁹¹ Tato všeobecná laicizace evropského politického i literárního prostoru, která je jedním z konstitutivních rysů panování francouzštiny, je konečným důsledkem snažení, které započal du Bellay a humanisté, vedeného proti panství latiny. V tomto smyslu jej můžeme chápat jako první krok k autonomizaci celého evropského literárního prostoru, jenž tak definitivně unikl vlivu a nadvládě církve. Zůstává na spisovatelích samotných, a to bude práce pro 18. a především 19. století, osvobodit se také nejprve z vlivu a závislosti na králi, a později z podrobení se nacionální podmíněnosti.

Je jisté, že tato mimořádná důvěra v předpokládanou „dokonalost“ jazyka francouzského krále a v to, co Voltaire nazval „století Ludvíka XIV.“, mohla být akceptována jako taková celým francouzským literárním světem, ale také všemi evropskými elitami nejen díky tomu, že se prosadila pomocí svého ohromného kapitálu a také díky jedinečnému charakteru boje francouzských vzdělanců, ale také proto, že zplodila systém literárně-stylisticko-lingvistických reprezentací, jehož účinky můžeme sledovat ještě dnes.

⁸⁸ Viz níže, s. 116.

⁸⁹ Cituje M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 964.

⁹⁰ Srov. zejména Norbert Elias, *La Civilisation des Mœurs*, Calman-Lévy, Paříž 1973.

⁹¹ M. Fumaroli, *cit. d.*, s. 965.

Voltaire sám je jedním z velkých architektů konstrukce a rekonstrukce nesmírné a s ničím nesrovnatelné velikosti francouzského věku klasicismu. Tím, že vytvořil všechny složky mýtu zlatého věku, zároveň literárního i politického, Voltaire „vynalezl“ věčnost klasicismu, vyvolal nostalgii po šťastných časech „slávy“ Ludvíka XIV., a především postavil spisovatele, označené jako klasické, na nedosažitelný vrchol literárního umění jako samo ztělesnění literatury. Přispěl k tomu tím, že dodal zdání historičnosti mytickým reprezentacím historie, jež tato víra předpokládala. Tento způsob historické periodizace učinil z vlády Ludvíka XIV. „dokonalou“ epochu, kterou není možné opakovat či napodobit. Ve *Století Ludvíka XIV.* Voltaire píše: „Zdá se mi, že když jsme v tomto století měli dostatečný počet dobrých spisovatelů, kteří se stali klasiky, je stěží možné připustit, abychom užívali jiné výrazy, než jaké užívali oni, a že je také třeba dávat jim stejný smysl, neboť jinak by zakrátko naše století přestalo tomu předcházejícímu rozumět [...]. Byla to doba, hodná pozornosti doby nadcházející, kdy Corneillovým a Racinovým hrdinům, Molièrovým postavám, Lullyho symfoniím a (protože zde se jedná pouze o umění) hlasům Bossueta a Bourdaloue naslouchali Ludvík XIV., Madame, proslulá svým vkusem, Condé, Turenne, Colbert a celý zástup nejvýznamnějších mužů, kteří vynikali v každém směru. Ty časy už se nevrátí, kdy vévoda de La Rochefoucauld, autor *Mravoučných maxim*, po rozhovoru s Pascallem a Arnaudem odjel do divadla na Corneille.“⁹²

Této důvěře, zejména německé, v model francouzského „klasicismu“ a vyhlašované vůli spisovatelů a intelektuálů tento model překonat, můžeme ve skutečnosti porozumět pouze na základě reprezentace oné „dokonalosti“, vtělené v daném historickém okamžiku do určité země, s níž bylo třeba snažit se vyrovnat. Podobně v současnější době můžeme pochopit fascinaci E. Ciorana jazykem francouzského „klasicismu“ a jeho snahu jej reprodukovat jen na základě této důvěry, zděděné z Německa, ve stav nesrovnatelné dokonalosti tehdejšího jazyka a literatury.

Doktrínu o dokonalosti klasické francouzštiny najdeme v úplnosti v pojednání *O německé literatuře*,⁹³ publikovaném pruským krá-

⁹² François-Marie Arouet řečený Voltaire, *La Siècle de Louis XIV*, Vve Knoch a J. G. Eslinger, Frankfurt 1753, sv. III, s. 81.

⁹³ Frédéric II de Pruse, *De la littérature allemande*, Gallimard, edice „Le Promeneur“, Paříž 1994.

lem francouzsky v roce 1780.⁹⁴ Již výše jsme konstatovali, že tento text je úžasným projevem naprosté převahy, kterou působila francouzština. Je však třeba také dodat, že samotná koncepce historie (a dějin umění), kterou kniha zdůrazňovala a kterou měl král společnou s německými intelektuály a umělci následující generace, je založena na určité nespojitě trvalosti klasicismu: Platónovo a Démotthenovo Řecko, Cicerův a Augustův Řím, renesanční Itálie a Francie Ludvíka XIV. Německo si tedy nemohlo přát lepší osud, než že zaujme své místo v univerzálních dějinách kultury, chápaných jako posloupnost „staletí“, v níž každý národ jednou ztělesní svým způsobem onen neměnný ideál, a poté zmizí, zasažen úpadkem, v očekávání, že své dospělosti dosáhne opět národ jiný.

Friedrichu II. šlo tedy o to převzít vzor francouzského jazyka, aby překonal německé „zpoždění“ a přispěl k objevení se nových, německých „klasiků“: „Za vlády Ludvíky XIV. se po celé Evropě rozšířila francouzština a to zčásti kvůli oblibě vynikajících autorů, kteří zde vzkvétali, a neméně pro dobré překlady z antických děl, jež tu vznikaly. Nyní se tento jazyk stal univerzálním klíčem, který vám umožní vstoupit do každého domu a města. Když cestujete z Lisabonu do Petrohradu, ze Stockholmu do Neapole, můžete všude mluvit francouzsky a všude vám budou rozumět. Tímto jedinečným idiomem si ušetříte nutnost znát mnoho jiných jazyků, jež byste znát museli, a to by přetěžovalo vaši paměť množstvím slov.“ A pokračuje: „Budeme mít naše klasické autory; každý si bude přát je číst, aby z toho měl prospěch; naši sousedé se budou učit němcky, dvory budou německy s potěšením hovořit; a dojde k tomu, že náš vybroušený a dokonalý jazyk se rozšíří ve prospěch našich nejlepších spisovatelů do všech koutů Evropy...“⁹⁵ S tímto voltairovským modelem, schváleným Friedrichem II., se v budoucnu Herder rozejde.

Slavná *Rozprava o univerzálnosti francouzského jazyka* Antoina Rivarola z roku 1784 byla odpovědí na otázku, o jejíž zodpovězení vypsal soutěž berlínská akademie: „Co učinilo francouzský jazyk

⁹⁴ Je známo, že Friedrich II. Pruský udržoval korespondenční styk s Voltairem v době, než nastoupil na trůn, a že Voltaire žil v Berlíně na jeho dvoře v letech 1750 až 1753. Právě v této době napsal francouzský spisovatel své *Století Ludvíka XIV.*

⁹⁵ Frédéric II de Pruse, *cit. d.*, s. 81–82.

univerzálním? Proč si zaslouží tuto výsadu? Lze předpokládat, že si ji zachová?“⁹⁶ Sama skutečnost, že soutěžní otázka mohla být položena touto formou, dokazuje, že *Rivarolova Rozprava* je především jasným svědectvím nadvlády francouzštiny v Evropě a rovněž již počínající fáze jejího úpadku. Herder vyslovil své první antiuniverzalistické, tedy protifrancouzské teze přibližně o dvanáct let dříve, v roce 1772, před toutéž berlínskou akademií, a jeho esej *Pojednání o původu jazyků*, v němž tyto myšlenky zformuloval, sloužil jako prapor nových, národních myšlenek, které měly vytvořit nástroje pro boj s francouzskou hegemonií a rozšířit se záhy po celé Evropě. Rivarol tedy ve skutečnosti pronesl spíše jistý druh pohřební řeči než chvalo zpěv.

Rivarolova *Rozprava* přesto představuje významný moment v historii konstituování francouzského literárního dědictví, zčásti proto, že znovu spojuje a reviduje, tím že je jasně tematizuje, celek známých témat důvěry, což umožňuje vysvětlit a pochopit původ této kulturní dominance, uznávané a přijímané po celé Evropě; a zčásti proto, že se tu ukazuje příchod nové a vzrůstající mocnosti, která zpochybňuje francouzskou suverenitu: Anglie. Odpor proti francouzskému „panství“ byl tedy od této chvíle veden na dvou frontách, které následně strukturovaly evropský literární prostor během 19. století, na frontě německé a anglické.

V prvních větách své *Rozpravy* rýsuje Rivarol paralelu s římskou říší: „Zdá se, že nadešel čas říci, že *francouzský svět*, stejně jako dříve *římský svět*, a jeho filozofie, přesycené sledováním lidí vždy nějak rozdělených podle svých politických zájmů, dospěly nyní k tomu, že je od jednoho konce světa k druhému spojily a nechaly vytvořit republiku *pod vládou jednoho jediného jazyka*.“⁹⁷ Jde tedy o to připomenout definici univerzality, tak jak je chápána ve Francii (tedy kterou zpochybní Herder): je to znovuustavení jednoty světa a mimo politická rozdělení. Jinak řečeno, francouzskou převahu každý akceptoval, protože se situovala nad všechny partikulární či nacionální zájmy jednotlivých zemí: „Není to již jazyk francouzský, je to jazyk lidstva.“ Tato věta, často citovaná jako důkaz francouzské

⁹⁶ A. Rivarol, „Note liminaire“, *De l'universalité de la langue française*, cit. d., s. 5.

⁹⁷ A. Rivarol, *cit. d.*, s. 9. Zvýraznila P. C.

arogance, ve skutečnosti představuje jen jiný způsob, jak říci, že tato nezpochybnitelná převaha nebyla chápána jako francouzská záležitost (tedy jako nacionální působení, sloužící partikulárním zájmům Francie a Francouzů), ale jako záležitost univerzální, tedy sloužící všem a situovaná nad všemi jednotlivými zájmy. Francie vykonávala tímto „panováním“, tedy mocí, kterou nemohlo nikdy nikomu vnutit žádné vojenské vítězství, symbolickou nadvládu: „Po tomto výbuchu,“ vysvětluje o něco dále Rivarol, „poskytovala Francie okolním státům bezustání divadlo, zvyky, vkus, vybrané způsoby, jazyk, nové umění, jak žít a užívat dosud nepoznané radosti, tedy jistý druh panování, které dosud nikdy žádný národ nevykonával. A porovnejte to, prosím vás, s panováním Římanů, kteří všude šířili svůj jazyk spolu s otroctvím, lačnili po krvi a ničili, dokud nebyli sami zničeni.“⁹⁸ Jinými slovy, moc francouzštiny, díky její uhlazenosti a vytríbenosti, dokonce převyšuje moc latiny.

Tato univerzalita je v jistém smyslu „založena“ na tom, co Rivarol nazývá „kolbiště národů“, tedy jejich konkurence, jejich soupeření. Ovšem vítězství Francie a francouzštiny, oproti zásluhám všech ostatních jazyků – vyloženým velice jemně a kultivovaně – je, jak vysvětluje Rivarol, vítězstvím „jasnosti“. Opakuje tak jen argument, který se stal už běžným dokladem niterné „nadřazenosti“ francouzštiny nad ostatními jazyky, a formuluje jej s mimořádnou arogancí, vlastní vládnoucím: „Co není jasné, není francouzština; co není jasné, to je jen angličtina, italština, řečtina či latina.“⁹⁹

Rozprava byla také skutečným válečným strojem, stvořeným k boji proti nejnebezpečnějšímu soupeři Francie na onom věčném „kolbišti národů“, který ještě vášnivěji zpochybňoval univerzální nadvládu francouzštiny, jímž byla Anglie. Angličané a Francouzi, říká Rivarol, jsou „sousedící a soupeřící národy, které poté, co spolu tři sta let bojovaly, nikoli o nadvládu, ale o holou existenci, spolu stále ještě soupeří, nyní o slávu vzdělanosti, a již celé století se dělí o pozornost světa.“ Celý problém, který existuje ve vztahu s Anglií, je hrozba, která se týká Anglie jako obchodní mocnosti. Londýn se stal z ekonomického hlediska nejdůležitějším

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 34.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 39.

a nejbohatším místem Evropy. A Rivarol si dával velký pozor, aby nikdy nesměšoval to, co nazývá „obrovský kredit“ Angličanů v obchodních záležitostech, s jejich předpokládanou mocí v literatuře: naopak, snaží se je striktně oddělit, aby dal Francii šanci pokračovat v jejím literárním panství, když předpokládá, že symbolickou moc nelze vyvozovat z ekonomické síly: „Angličan, uvyklý na ohromný kredit, který má v obchodních věcech, se zdá přenášet tuto fiktivní moc do sféry vzdělanosti a jeho literatura přitom nabývá povahy přehánění, stojícího v protikladu k dobrému vkusu.“¹⁰⁰ Jinými slovy, Rivarol načrtává rozlišení mezi ekonomickým řádem a literárním řádem, ale nedokáže ještě jasně uvažovat o otázce autonomie literatury, a tedy představovat si, jako o dvě století později Valery Larbaud, literární mapu, která se liší od mapy politické.

Anglické soupeření

Na konci 18. století tedy představuje největšího soupeře francouzského řádu Anglie. „Angličané,“ píše Louis Réau, „hrdí na svá vítězství nad Ludvíkem XIV., pyšní na nový rozkvět své literatury, ilustrovaný Drydenem, Addisonem, Popem a Swiftem, těžce snášeli nároky francouzského jazyka na univerzalitu.“¹⁰¹ Ekonomicko-politický vzestup Anglie se skutečně spojil s kodifikací jazyka a se specifickým požadavkem literárního kapitálu: spisovatelé, gramatici a lexikografové dokončili stabilizaci moderní formy angličtiny.¹⁰²

Je třeba připomenout, že po vnučení francouzštiny jako oficiálního jazyka v okamžiku dobytí Anglie Normany v roce 1066, se až v 15. století objevuje standardní angličtina. Zvláštností historie anglického národa bylo, že emancipace vůči náboženské autoritě Říma vedla v 16. století k přesunu všech typů moci výhradně na krále: Jindřich VIII., který se v Zákonu o supremátu roku 1534 prohlásil za hlavu anglikánské církve, se tak zmocnil absolutní moci, stejně politické, jako náboženské.¹⁰³ Uniformizace jazyka je tedy spojena s uniformizací náboženskou: překlad *Velké bible* (Great Bible, 1539) a Cranme-

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 37.

¹⁰¹ Louis Réau, *L'Europe française au siècle des Lumières*, Paříž 1938; nové vydání Albin Michel, Paříž 1971, s. 291.

¹⁰² Srov. D. Baggioni, *cit. d.*, s. 150–155.

¹⁰³ Srov. Philippe Chassaing, *Histoire de l'Angleterre*, Aubier, Paříž 1996, s. 89–94.

rova *Kniha kázání* (The Book of Common Prayer, 1548) jsou čteny na nedělních bohoslužbách po celé zemi.¹⁰⁴ Avšak legitimita lidového jazyka se dostavuje se značným zpožděním. Nepochybně stejně jako v německém případě, odmítání nadvlády Říma v náboženských věcech bránilo tomu, aby byla latina zpochybněna v oblasti vědění, studia a poezie. Jak jsem se již výše snažila ukázat, vše probíhalo tak, jako by přijetí reformovaných vyznání bránilo úplné „laicizaci“ (to znamená plné autonomii) literárního a lingvistického soupeření. Bezpochyby právě proto si latina, navzdory schismatu, po dlouhou dobu zachovávala v Anglii všechna svá privilegia v oblasti literatury, a práce gramatiků vedla až k mnohem pozdější emancipaci „obecného jazyka“ od řecko-latinského modelu. Latinská gramatika Johna Coleta, učence z okruhu Erasma Rotterdamského a Thomase Mora, a Williama Lilyho z roku 1510, oficiálně uznaná Jindřichem VIII. v roce 1540 – která sloužila jako vzor studentům a gramatikům až do konce 18. století – rozvinula rigorózní paralelu mezi latinou a lidovým jazykem, která vedla až k rozpoznání týchž pádů a předložek, stejných konjugací a totožných konstrukcí.¹⁰⁵

Výsledky jazykové kodifikace se prosadí až v 18. století, avšak aniž by je zaváděla nějaká centrální legislativní instituce typu francouzské Akademie. „Stanovení normy bylo záležitostí gramatiků, literátů a pedagogů, a bylo schválené společenským konsensem, respektujícím zavedené hierarchie.“¹⁰⁶ Tato zdánlivá autonomie zatemňuje proces národního přivlastnění literatury, která tím byla zvláště poznamenána, což platí nejen pro Anglii. Zvyk vidět v „anglické literatuře“ nejtýpickejší výraz národního charakteru, to znamená prvořadě ztělesnění národní identity, je podle Stefana Colliniho¹⁰⁷ charakteristickým rysem Anglie. Literatura se stává, nepochybně tak jako nikde jinde v Evropě, jedním z hlavních nástrojů potvrzení a definování národní identity. A dokonce i když anglický nacionalismus nenabýval stejných forem jako jinde v Evropě,¹⁰⁸ lze

¹⁰⁴ Srov. John Sommerville, *The Secularization of Early Modern England. From Religious Culture to Religious Faith*, Oxford University Press, New York a Oxford 1992, zejména kapitola 4, s. 44–54.

¹⁰⁵ Srov. D. Baggioni, *cit. d.*, s. 153.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 154.

¹⁰⁷ Stefan Collini, *Public Moralists, Political Thought and Intellectual Life in Britain, 1850–1930*, Clarendon Press, Oxford 1991, zvláště s. 347n.

¹⁰⁸ To je klíčové pro pochopení anglické „výjimky“.

řící, že definice národní identity byla vypracována poprvé na konci 18. století jako reakce na moc a sílu francouzštiny, proti Francii, pověstně jako nepřátelská, „tyranská“ a katolická země, a byla založena na základě „diference“, vycházející z protestantismu.¹⁰⁹ V rámci této logiky se literatura postupně „nacionalizovala“, tedy označovala se jako „anglická“, jako národní majetek, a upevňovala své pozice vůči francouzské hegemonii.

Právě v literatuře mohla být dobře tematizována „klišé“, užívaná k charakterizaci anglického národa, jež rovněž tvořila součást francouzské dominance. Například idea „vrozeného nadání“ Angličanů pro individualismus a upřímnost je úzce spojena s politickou „autodefinicí“, antagonistickou vůči definici Francie: sklon Francouzů k politické dialektice (mezi despotismem a revolucí) je dáván do vztahu s formální vyumělkovaností – slavná *french polish*, francouzská povrchnost – a pochybnou morálkou jejich literatury.¹¹⁰ Idea „talentu“ Anglie pro svobodu a zastupitelskou vládu je také myšlenka utvořená v odporu proti dobové francouzské politické mytologii. Toto poslání Anglie je vyvozováno z neschopnosti (předpokládané a často připomínané) Angličanů rozvinout systematické abstraktní myšlení. Národní literární talent by tedy spočíval v bohatství a složitosti života a zůstával neredukovatelný na abstraktní kategorie nějakého systému.¹¹¹ Tato strukturální opozice vůči francouzské lingvistické a literární hegemonii tak učinila z Anglie první literární mocnost, soupeřící s Francií.

HERDEROVSKÁ REVOLUCE

Mezi lety 1820 a 1920 se v Evropě odehrála, jak říká Benedict Anderson, „filologicko-lexikografická revoluce“,¹¹² a spolu s ní se objevila národnostní hnutí. Herderovy teorie, zveřejněné na konci 18. století a rychle se šířící po celé Evropě, vyprovokovaly díky deklarované opozici vůči francouzské nadvládě první rozšíření literárního pro-

¹⁰⁹ Srov. L. Colley, *Britons. Forging the Nation. 1707–1837*, cit. d.

¹¹⁰ S. Collini, *cit. d.*, s. 357–361.

¹¹¹ *Tamtéž*, s. 348–351.

¹¹² B. Anderson, *cit. d.*, s. 93n.

storu po celé Evropě. Herder ve skutečnosti nenabízí pouze nový způsob popření francouzské hegemonie, platný pro celé Německo, ale uvádí do činnosti celou teoretickou matici, která umožní všem politicky ovládaným teritoriím vyvinout vlastní řešení boje za nezávislost. Tím, že stanovil nutné pouto mezi národem a jazykem, oprávnil všechny národy, které ještě nedosáhly politického a kulturního uznání, aby vznesly rovný požadavek své existence (literární i politické).

Vliv francouzského historického a literárního vzoru a samozřejmost filozofie dějin, kterou mlčenlivě, ale mocně šířila francouzská kultura, byly tím, co musel Herder přetavit do zcela nového teoretického a konceptuálního materiálu. Jeho dílo *Auch eine Philosophie die Geschichte zur Bildung der Menschheit*, které vydal roku 1774, představuje válečný stroj, namířený proti voltairovské filozofii a její explicitní víře v nadřazenost „osvícené“ epochy klasicismu nad všemi ostatními historickými dobami. Herder klade naopak důraz na stejnou hodnotu všech minulých epoch, zejména středověku,¹¹³ a tvrdí, že každá doba, každý národ má svou jedinečnost a musí být posuzována podle svých vlastních kritérií, že tedy každá kultura má své místo a svou cenu nezávisle na ostatních.¹¹⁴ Spolu s Goethem a Möserem publikovali knihu, zaměřenou proti „francouzskému vkusu“, *O německém umění* (Von deutscher Art und Kunst, 1773), v níž vyjadřuje zejména svůj obdiv k lidovému zpěvu, k Ossianovi a k Shakespearovi, což jsou podle něj tři příklady přirozenosti a síly v literatuře.¹¹⁵ Jsou to také tři zbraně, namířené proti aristokratické a kosmopolitní moci francouzského univerzalizmu: nejprve lid, dále literární tradice, která nevychází z řecko-latinské antiky – proti „úskočnosti“ a „přikrašlování“, spojovanými s francouzskou kulturou, se Herder rozhoduje vychvalovat poezii, která by byla zároveň

¹¹³ Hagen Schulze poukazuje na ohromné kulturní důsledky vášnivého německého nacionálního zaujetí v 19. století pro historii středověku, zejména povýšení novogotického stylu v architektuře, o němž byli Němci „přesvědčeni, že je to jediný styl skutečně německý, k němuž je třeba se „navrátit“. *État et Nation dans l'Histoire de l'Europe*, Éditions du Seuil, Paříž 1996, s. 198–199 (fr. překlad D. A. Canal).

¹¹⁴ Srov. Pierre Pénisson, *Johann Gottfried Herder. La raison dans les peuples*, Éditions du Cerf, Paříž 1992, s. 96n.

¹¹⁵ *Tamtéž*, s. 155–158.

„autentická“ a „bezprostředně lidová“¹¹⁶ – a konečně Anglie. Obecný plán struktury internacionálního literárního univerza ve stadiu svého ustavování umožňuje lépe porozumět, proč se Němci vždy opírali o Anglii a o její významný a nepopíratelný kapitál, o Shakespeara. Konfigurace mocenských vztahů implikuje, že dva opoziční póly vůči francouzské nadvládě se mohly opírat vzájemně jeden o druhého. Pro nové ocenění Shakespeara využili Angličané německé romantiky, kteří se jej na oplátku dožadovali jako svého velkého národního literárního bohatství.

Herder se také snažil vysvětlit, proč Německo dosud nemělo univerzálně uznávanou literaturu: podle něj musí každý „národ“, přirovnávaný k živému organismu, rozvinout své vlastní „nadání“ a Německo v tomto směru ještě nedosáhlo své zralosti. Tím, že volal po návratu k „lidovým“ jazykům, objevil nový způsob akumulace literárního kapitálu, až dosud, do předvedení jeho teorie neznámý, ve vlastním smyslu slova „revoluční“, který umožnil Německu navzdory jeho „zpoždění“ vstoupit do mezinárodního literárního soupeření. Herder tím, že zaručoval každé zemi a každému národu rovná práva na existenci a na důstojnost, principiálně *a priori* stejná pro všechny, ve jménu „lidových tradic“, jež ustavují počátek veškeré kultury každého národa a jeho historického rozvoje tím, že označil „duši“ či spíš „nadání“ národů jako zdroj vši jejich umělecké tvořivosti,¹¹⁷ převrátil na dlouhou dobu všechny literární hierarchie, všechny předpoklady, až do jeho doby považované za nedotknutelné, které konstituovaly „vznešenost“ literatury.

Nová definice, kterou navrhl jak pro jazyk – „zrcadlo lidu“ –, tak pro literaturu – „jazyk je zásobárnou i obsahem literatury“, jak napsal již ve svých *Fragmentech* (Über die neure Deutsche Literatur: Fragmente) z roku 1767¹¹⁸ –, a která je zcela protikladná k dominantní francouzské aristokratické definici, převrací pojetí literární legitimacy, a tím rovněž samotná pravidla mezinárodní literární hry. Tato definice předpokládá, že sám lid slouží jako uchovatel a zdroj literatury, takže od nynějška lze měřit „velikost“ nějaké literatury významem či „autenticitou“ jejich lidových tradic. Objev této jiné

¹¹⁶ *Tamtéž*, s. 141–147.

¹¹⁷ *Tamtéž*, s. 39–50.

¹¹⁸ Cituje P. Pénisson, *cit. d.*, s. 26, pozn. 47.

literární legitimacy – národní a lidové – umožnil akumulovat jiný typ prostředků, až dosud v literárním univerzu neznámých, které později propojí literaturu s politikou: všechny ty „malé“ národy z Evropy i odjinud si budou moci, díky svému zušlechtění prostřednictvím lidu, nárokovat nezávislou existenci, bez rozdílu politickou i literární.

Herderův efekt

V Německu byla Herderova role klíčová. Romantičtí spisovatelé byli jeho myšlenkami hluboce ovlivněni. Přejali jeho filozofii dějin, jeho zájem o období středověku, o Východ, o jazyk, o studium srovnávací literatury, jeho koncepci poezie jako hlavního nástroje národního „vzdělání“. Hölderlin, Jean Paul, Novalis, bratři Schlegelové, Schelling, Hegel, Schleiermacher, Humboldt, ti všichni byli velkými čtenáři Herdera.¹¹⁹ Sám pojem „romantický“ ve smyslu „moderní“, v opozici ke „klasickému“ či „starému“, je herderovského původu: odtud též pramení odvolávání se Němců na modernitu při jejich boji proti francouzské kulturní hegemonii. Právě s Möserem a Herderem začínají Němci „Francouzům vytýkat povrchnost, frivolnost a nemorálnost, zatímco pro Německo se dovolávají důkladnosti, poctivosti a věrnosti“.¹²⁰

S ohledem na zbytek Evropy by bylo nepochybně přesnější mluvit o jistém „Herderově efektu“ v tom smyslu, že šlo o praktické následky aplikace některých klíčových Herderových idejí, spíš než o vlastní teoretické a politické rozpracování jeho myšlení. *Ideje o filozofii dějin lidstva* (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784–1791), bezpochyby nejslavnější Herderovo dílo, měly ihned po svém vydání ohromný úspěch v Maďarsku, kde byly čteny v němčině;¹²¹ je také známo, že stručná kapitola, věnovaná v *Idejích Slovanům*, měla rozhodující účinek: učinila z Herdera „učitele chorvatské humanity“ a „prvního člověka, který hájil a oceňoval Slovanů“.¹²² Hlavním motivem, bez ustání opakovaným Maďary, Rumuny, Poláky, Čechy, Srby i Chorvaty, bylo právo a povinnost psát ve svém

¹¹⁹ *Tamtéž*, s. 207.

¹²⁰ J. Jurt, *cit. d.*, s. 12.

¹²¹ P. Pénisson, *cit. d.*, s. 200.

¹²² *Tamtéž*, s. 201.

rodném jazyce. V Rusku bylo dílo známé ve francouzském překladu od Edgara Quineta. V Argentině byl jeho politický vliv významný na konci 19. století.¹²³ Ve Spojených státech amerických tvořila skupina témat „literatura, národ, lidstvo“, která představil ve svých textech Georges Bancroft – jeden z patnácti amerických studentů v Göttingenu, kteří studovali u Herderových žáků –, hlavní doktrínu amerického herderovství: „Literatura určitého národa je literatura národní,“ píše Bancroft;¹²⁴ „každý národ v sobě nese určitou míru dokonalosti, naprosto nezávislou na jakémkoli srovnání“.¹²⁵

Herderem vyvinutý myšlenkový systém kladl rovnost mezi jazyk a národ. Proto byly národnostní požadavky, které se objevovaly v průběhu 19. století po celé Evropě, vždy neoddělitelně spojeny s požadavky jazykovými. Nové národní jazyky, které se začínaly prosazovat, byly buď téměř na pokraji vymizení z běžného užívání během období politického útlaku, nebo existovaly pouze v orální formě určitého nářečí či venkovského jazyka.¹²⁶ V okamžiku potvrzení národní kultury je jazyk, deklarovaný jako nástroj emancipace a jako určité národnostní specifikum, velmi rychle znovu zhodnocen a nachází znovu své gramatiky, lexikografy a lingvisty, kteří stanoví jeho kodifikaci, písmo a zorganizují jeho výuku. Hlavní úloha spisovatelů a obecněji intelektuálů při utváření národností zčásti vysvětluje podrobení intelektuální produkce národnostním normám.¹²⁷

Sbírkou lidových příběhů a tradičních písní, uspořádané samotným Herderem, publikované dříve než slavné pohádky bratří Grimmů, sloužily jako vzor sbírkám lidových pohádek a legend, jež se začaly objevovat po celé Evropě. V Čechách vydal František Ladislav Čelakovský v letech 1822 až 1827 tři svazky slovanských lidových písní, následovaných sbírkou patnácti tisíc slovanských rčení

¹²³ *Tamtéž*, s. 199–203.

¹²⁴ Užítí tohoto výrazu dokazuje, že nešlo jen o tautologii, nýbrž o zcela novou ideu.

¹²⁵ Cituje P. Pénisson, *cit. d.*, s. 204–205.

¹²⁶ Eric Hobsbawm, *Nations et nationalisme depuis 1780*, Gallimard, Paříž 1992, s. 73n. Viz též D. Baggioni, *cit. d.*, s. 251–287, B. Anderson, *Představy společenství*, *cit. d.*, s. 82–85; a William M. Johnston, *L'Esprit viennois. Une histoire intellectuelle et sociale 1848–1938*, PUF, Paříž 1985, s. 313–322 a 402–411.

¹²⁷ Benedict Anderson v *Představách společenství* prokázal, že role „lexikografů, gramatiků, filologů a literátů... byla při formování evropských nacionalismů v 19. století klíčová“. (B. Anderson, *cit. d.*, s. 69.)

a přísloví; Slovinec Stanko Vraz vydal své ilyrské básně, Vuk Karadžič, podpořen korespondencí s Jakobem Grimmem, vydal sbírku srbských lidových písní.¹²⁸ Dokonce mladý Ibsen se o něco později v Norsku osobně podílel na mohutném hnutí národního obrození a odešel mezi sedláky studovat projevy norské „duše“.

Tento „objev“ jazyků a literatur, zvaných „lidové“, šířící se v 19. století po celé Evropě (a dokonce, jak jsme viděli, i dále), je naprosto symetrický k pohybu gramatizace v 16. a 17. století, který umožnil vznikajícím evropským národům vyvinout nové nástroje pro boj proti nadvládě dosud nezpochybnitelně významné latiny. Převrat, který vyvolaly Herderovy teorie (či jejich účinky), v literárním světě, je tedy pochopitelný pouze skrze historii tohoto univerza, nastíněnou zde v hrubých obrysech, tedy na základě logiky geneze mezinárodního literárního prostoru. Protože vstoupit do literárního prostoru znamená vstoupit do prostředí soutěže, a protože tento prostor se vytváří a sjednocuje pouze na základě projevu soupeření a rivality, ke kterým v něm dochází, je třeba popsat a pochopit nové teoretické pojmy, revoluční ve filozofické a/nebo literární oblasti, jako početné nástroje boje za literární legitimitu. Tento proces „nacionalizace“ jazyka a literatury uvedly v průběhu dané doby do pohybu především ty evropské země, v nichž docházelo k politické emancipaci.

Období dekolonizace, které začíná přibližně po druhé světové válce (a které není dosud zcela uzavřeno), vyznačuje třetí velkou etapu formování internacionálního literárního prostoru. Z tohoto hlediska představuje jen pokračování a rozšíření herderovské revoluce: nové nezávislé národy, podřizující se stejným politicko-kulturním mechanismům, rovněž začínají formulovat své lingvistické, literární a kulturní požadavky. Důsledky dekolonizace v literárním světě jsou pokračováním národnostních a literárních revolucí v Evropě 19. století. Herderovská revoluce postupuje dále jinými formami. Prostřednictvím různých převtělení pojmu „lidu“ nabízí legitimita založená na lidovosti nové způsoby, jak dosáhnout lingvistického a literárního úspěchu.

¹²⁸ Srov. D. Baggioni, *cit. d.*, s. 286.

Tak jako v 19. století v Evropě i zde představuje sbírání pohádek a legend možnost, jak proměnit ústní tvorbu v (psanou) literaturu. Na první pokusy folkloristů v Evropě shromáždit lidová vyprávění, spojené s romantickou vírou v „duši“ a „nadání“ lidu, navázali o něco později etnologové, zabývající se kolonialismem, kteří je „přesměrovali“ ve prospěch opětovného přivlastnění kulturní identity původních obyvatel. Neustálým připomínám víry v lidový selský „původ“ bylo rovněž možné pokračovat ve sbírání a redigování orálního dědictví, jež mohlo být deklarováno jako specifické a národní. V různých dobách a v různých historických kontextech tu jde o jednu a tutéž víru v původní národní identitu a specifčnost. Podle stejné logiky akumulace chybějícího literárního a intelektuálního bohatství tedy zahájili spisovatelé ze zemí, které vzešly z procesu dekolonizace Maghrebu, Latinské Ameriky či subsaharské Afriky, tentýž proces, tentokrát na základě etnologického modelu.

Rovněž lingvistická otázka se tu klade ve velmi podobných termínech: tak jako většina evropských zemí v 19. století, zdědily země vzešlé z dekolonizace často jazyk, který nemá skutečnou literární existenci, ale je pro něj charakteristická především rozsáhlá orální tradice. Nacionální a literární volba, před kterou se nacházeli intelektuálové těchto zemí – přijmout jazyk kolonizace, nebo vybudovat vlastní lingvistické a literární dědictví – závisela zjevně na bohatství literárnosti těchto jazyků, ale rovněž na úrovni jejich ekonomického rozvoje. Daniel Baggioni zaznamenal, že tytéž problémy s negramotností, které se na konci 19. století projevovaly „v mladých národních státech jižní Evropy a Balkánu, jako byly Polsko, Rumunsko, Bulharsko, Jugoslávie, Albánie a dokonce i Řecko, v nichž se nahromadily hospodářské nevýhody převážně zemědělských a nerozvinutých států spojené s vysokou negramotností, křehkou a čerstvou národní jednotou, nízkou úrovní technologické základny a omezenou a polarizovanou elitou, jejíž intelektuální zájmy směřovaly za hranice dané země“, ¹²⁹ se později objevily v naprosto stejné podobě v nových státech Afriky a Asie.

Avšak postkoloniální situace vděčí za jeden ze svých charakteristických rysů účinkům systematického a tematizovaného pronikání

evropských jazyků na kolonizovaná území. Charakterizuje ji také komplexnost forem závislosti, a tedy i strategií, jak se od nich osvobodit. Aby mohl začít existovat nějaký národní literární prostor, musí takový národ získat skutečnou politickou nezávislost; ovšem ty národy, které jsou nejnovější, jsou také nejvíce politicky a ekonomicky ovládané. Protože literární prostor je relativně závislý na politických strukturách, mezinárodní literární závislosti jsou do jisté míry koreláty struktur mezinárodní politické dominance. Proto jsou spisovatelé nacházející se na periferii postkoloniálního světa nuceni bojovat nejen proti národnímu politickému útlaku, jako spisovatelé z bohatších zemí, ale rovněž proti útlaku mezinárodnímu, který může působit jak politicky, tak v literární oblasti.

Mezinárodní politické síly, které dnes působí na ty nejchudší literární prostory, nabývají eufemizovaných forem: jedná se zejména o lingvistický nátlak (velmi silný) a o ekonomickou nadvládu (například ovládnutí vydavatelských organizací). Právě proto může i nadále pokračovat kulturní, lingvistická, literární a zcela jistě i politická nadvláda, přestože byla vyhlášena národní nezávislost. Literární mocenské vztahy se totiž, alespoň zčásti, prolínají s mocenskými vztahy politickými.

¹²⁹ D. Baggioni, *cit. d.*, s. 298.